

Μακεδονικά

Τόμ. 23, Αρ. 1 (1983)

Ο λαξευτός τάφος Δ΄ της Πέλλας

Αναστασία Χρυσοστόμου

doi: [10.12681/makedonika.337](https://doi.org/10.12681/makedonika.337)

Copyright © 2014, Αναστασία Χρυσοστόμου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Χρυσοστόμου Α. (1983). Ο λαξευτός τάφος Δ΄ της Πέλλας. *Μακεδονικά*, 23(1), 192–220.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.337>

Ο ΛΑΞΕΥΤΟΣ ΤΑΦΟΣ Δ' ΤΗΣ ΠΕΛΛΑΣ*

Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1977 κατὰ τὴ διάρκεια σωστικῶν ἀνασκαφῶν¹ στὰ ΝΑ τῆς ἀρχαίας Πέλλας ἀποκαλύφθηκε, μαζί μὲ ὀκτῶ ἄλλους τοῦ ἴδιου τύπου, ὁ ὑπόγειος λαξευτὸς τάφος Δ'². Ὁ τάφος ἦταν διθάλαμος, καμαροσκέπαστος, μὲ μακρόστενο δρόμο μπροστὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο, ποὺ ἔχει κατεύθυνση Β-Ν σὲ σχέση μὲ ἀρχαῖο δρόμο³. Βρέθηκε ὅπως οἱ ὑπόλοιποι ὀκτῶ στὴν ἴδια περιοχὴ, ἀλλὰ νοτιότερα ἀπὸ τὸ λεγόμενο ἀνατολικὸ νεκροταφεῖο τῆς πόλης, στὸ ὁποῖο μέχρι τώρα εἶχαν ἀνασκαφεῖ τάφοι διαφορετικοῦ τύπου—λαξευτοὶ κιβωτιόσχημοι καὶ κεραμοσκεπεῖς—παλιότεροι, ἀλλὰ καὶ σύγχρονοι μὲ τὴν ομάδα τῶν θαλαμῶτων.

Μὲ τίς ἐκσκαφές τοῦ Ὁργανισμοῦ Ὑδρεύσεως ἐντοπίστηκαν ἀρχικά οἱ παρεῖς τοῦ δρόμου τοῦ τάφου. Ἡ ἐμφανὲς διαφορά τοῦ καστανοῦ χρώματος, μὲ τὸ ὁποῖο εἶχε ἐπιχωσθεῖ ὁ δρόμος καὶ τοῦ ὑπόλευκου μαλακοῦ βράχου στὸν ὁποῖο εἶχε λαξευτεῖ, βοήθησε στὸν ἐντοπισμό. Μὲ τὴν ἀποχωμάτωση διαπιστώθηκε πὼς ὁ δρόμος ἄρχιζε 2 μ. νοτιότερα ἀπὸ τὴ νότια παρεῖα τῆς τομῆς Ο.Υ.Θ., κατέβαινε μὲ ἐντονη κλίση ὥς τὸ βάθος τῶν 3,20 μ. καὶ κατόπιν συνέχιζε πρὸς Β., πρὸς τὴν εἴσοδο τοῦ τάφου σὲ μῆκος 5,70 μ.

---

* Τὴν ἔφορο ἀρχαιοτήτων κ. Μ. Σιγανίδου εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς δημοσίευσής. Εὐχαριστίες ὀφείλω ἐπίσης γιὰ τίς παρατηρήσεις στὸ κείμενο στὸν ἔφορο κ. Π. Θέμελλη καὶ τέλος γιὰ τὴ βοήθειά τους στὴν ἀρχιτέκτονα κ. Ἀ. Ξεναρίου γιὰ τὸ σχέδιο Ι τοῦ τάφου, τὸν ἀρχιτέκτονα κ. Κ. Τροχίδη γιὰ τὰ σχέδια τῶν ἀγγείων, τοὺς συντηρητὲς τῆς Ἐφορείας γιὰ τὴ συγκόλληση τῶν ἀγγείων καὶ τὸ φωτογρᾶφο τῆς Ἐφορείας κ. Χ. Γιαβανίδη γιὰ τὴ φωτογράφηση τῶν ἀντικειμένων τοῦ τάφου.

1. Οἱ σωστικὲς ἀνασκαφὲς ἦταν μεγάλης κλίμακας καὶ ὀφείλυνταν σὲ ἐργασίες τοῦ Ὁργανισμοῦ Ὑδρεύσεως Θεσσαλονίκης: Διάνοιξη αὐλακας μέσα στὴν ἔκταση τῆς ἀρχαίας πόλης μῆκους 1,5 χλμ. καὶ πλάτους 5 μ. γιὰ τὴν τοποθέτηση μεγάλου ὕδρευτικοῦ ἀγωγοῦ ποὺ θὰ μετέφερε νερὸ ἀπὸ τίς πηγές τῆς Ἀραβησοῦ στὴν πόλη τῆς Θεσσαλονίκης.

2. Ἡ ὀνομασία μὲ αὐξοντες ἀλφαβητικoὺς ἀριθμοὺς δόθηκε ἀνάλογα μὲ τὴ σειρά ἀνασκαφῆς τῶν τάφων.

3. Τὴν ἴδια κατεύθυνση εἶχαν καὶ οἱ δρόμοι τῶν ὑπολοίπων ὀκτῶ λαξευτῶν τάφων. Γιὰ τὴ σχέση τους μὲ ἀρχαῖο δρόμο βλ.: α) Φ. Πέτσα, Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων, ἐν Ἀθῆναις 1966, 21, ὑποσ. 3. β) Donna Kurtz - John Boardman, Greek Burial Customs, London 1971, 274. γ) καὶ τὸ πρόσφατο, ἐιδικὸ γιὰ τὸ θέμα, βιβλίον Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, Ἑλληνιστικοὶ λαξευτοὶ τάφοι Βέροιας, Ἀθῆναι 1980, 107.

μὲ ἐλαφρὰ κατηφορικὴ κλίση. Τὸ πλάτος τοῦ ἦταν στὴν ἀρχὴ 1,10 μ., ἐνῶ μπροστὰ στὴν εἴσοδο τοῦ τάφου ἔφτανε τὸ 1,33 μ.

Ἐξαιτίας τῶν καταστροφικῶν ἐργασιῶν τῶν μηχανημάτων ἦταν δύσκολο νὰ γίνεи ἀντιληπτὴ ἡ ἀκριβὴς μορφή τοῦ δρόμου καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο γινόταν ἡ κάθοδος στὸν τάφο. Μὲ βάση τοὺς δρόμους τῶν ὑπολοίπων τάφων, οἱ ὁποῖοι δὲν καταστράφηκαν καὶ στοὺς ὁποίους εἶχαν παρατηρηθεῖ μεγάλες κλίμακες λαξευμένες στὸ βράχο ἢ καὶ ἀπλὲς ἀπότομες ἐπικλινεῖς προσβάσεις, μπορούμε νὰ υποθέσουμε πὼς μιὰ ἀνάλογη λύση, ἴσως ἡ δευτέρη, ἴσχυσε καὶ στὴν περίπτωση τοῦ τάφου Δ'.

Εἰκ. 1. Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου.

Εἰκ. 2. Προθάλαμος. Δυτικὴ κλίνη.
Ἡ κάλπη μὲ τὰ καμένα ὀστά.

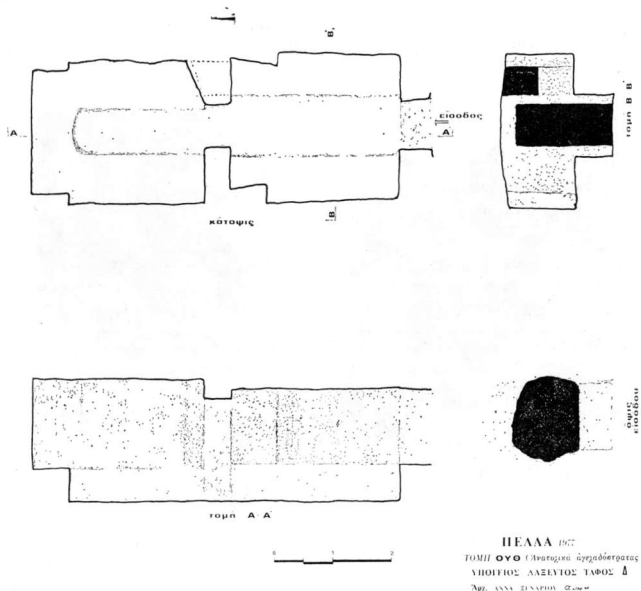
Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου ἀποκαλύφθηκε σὲ βάθος 3,20 μ.¹ ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, ἄθικτη καὶ φραγμένη μὲ ἀρχιτεκτονικὸ ὕλικὸ σὲ δευτέρη χρῆση ἐπάνω καὶ ἀργοὺς λίθους κάτω (βλ. εἰκ. 1), πού πίσω τοὺς ἔκρυβαν δύο λιθόπλινθους. Μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ὕλικου καὶ τοῦ ψηλότερα τοποθετημένου λιθόπλινθου ἀποκαλύφθηκε τὸ λαξευμένο στὸ μαλακὸ βράχο θυραῖο ἀνοιγμα, χωρὶς καμιά ἄλλη ἀρχιτεκτονικὴ διαμόρφωση στὴν πρόσοψη καὶ μὲ κατεστραμμένα σὲ μεγάλο μέρος τὰ πλευρικὰ τοιχώματα.

Ἐσωτερικὰ ὁ τάφος χωρίζοταν σὲ δύο διαδοχικοὺς μακρόστενους χώρους, τὸν «προθάλαμο»², ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδο τοῦ τάφου, καὶ τὸν κυρίως

1. Στὰ 3,20 μ. βρέθηκε τὸ ἀνώτερο τμήμα τῆς εἰσόδου.

2. Οἱ ὀνομασίες εἶναι αὐτὲς πού εἶχαν δοθεῖ στοὺς χώρους κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς καὶ δὲν προϋποθέτουν διάκριση στὴ λειτουργία τους. Βλ. καὶ Σ. Δ ρ ο ὕ γ ο υ - Γ. Τ ο υ ρ ά τ σ ο γ λ ο υ, ὁ.π., 111, ὑποσ. 8.

«θάλαμο», στή συνέχεια, πού ἐπικοινωνοῦσαν μέ ὀρθογώνιο λαξευτὸ ἀνοιγμα καὶ εἶχαν λαξευτὴ ὀροφή σὲ σχῆμα καμάρας κατεστραμμένη σχεδὸν ὁλοκληρωτικά¹ (βλ. σχ. 1). Ὁ προθάλαμος ἔφερε κατὰ μήκος τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς του δύο λαξεύματα σὲ σχῆμα κλίνης. Τὸ βόρειο τμήμα τους, διαστάσεων 1 μ. × 1,20 μ., πού ἦταν στενότερο λόγω τῆς

Σχ. 1.

εἰσοχῆς τῶν πλευρικῶν τοιχωμάτων, χρησίμευε σὰν ἕνας ἀνεξάρτητος χώρος ταφῆς, ὅπως καὶ ἡ μεταγενέστερα λαξευμένη κόγχη, πάνω ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ κλίνη. Στὸ θάλαμο οἱ «κλίνες» εἶχαν λαξευτεῖ στὶς τρεῖς πλευρές, τὴν ἀνατολική, βόρεια καὶ δυτικὴ σὲ μορφή Π, ἐνῶ ὁ διάδρομος στὸ κέντρο του ἦταν σὲ ἐλαφρὰ χαμηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ αὐτὸν τοῦ προθαλάμου. Ὅπως

1. Στὶς πλευρὲς τῶν θαλάμων μποροῦσε κανεὶς νὰ δεῖ τὴ γένεση τῶν «καμαρῶν», οἱ ὁποῖες εἶχαν ὑποχωρήσει μαζί μέ ἕνα μέρος τῶν πλευρικῶν τοιχωμάτων παλιά, ἀλλὰ καὶ πρόσφατα ἐξαιτίας τῶν κραδασμῶν τῶν μηχανημάτων τοῦ Ο.Υ.Θ.

φαίνεται ἀπὸ τὴν κάτωψη τοῦ τάφου οἱ δύο χώροι παρουσιάζουν παραπλήσια διαμόρφωση καὶ ἐπαναλαμβάνουν τὸ τυπικὸ σχέδιο ἐνὸς ἀπλοῦ μονοθαλάμου¹. Εἶναι γι' αὐτὸ δύσκολο νὰ κρίνει κανεὶς ἂν ἔχουν λαξευτεῖ ταυτόχρονα ἢ ἀρχικὰ ὁ προθάλαμος καὶ στῆ συνέχεια ὁ θάλαμος, ὅταν προέκυψε ἀνάγκη ἐπέκτασης χώρου. Ἀνάλογα καὶ στοὺς σύγχρονους διθάλαμους τάφους τῆς Βέροιας δὲν φαίνεται νὰ ἰσχύει ἓνας γενικὸς κανόνας. Ὑπάρχουν παραδείγματα ὅπου ἡ λάξευση τῶν θαλάμων ἐγινε σύγχρονα καὶ ἄλλα ὅπου ὁ δεῦτερος θάλαμος διαμορφώθηκε σὲ ἐπόμενη φάση.

Ὁ τάφος περιεῖχε τόσο ἐνταφιασμοὺς ὅσο καὶ καύσεις. Οἱ καύσεις παρατηρήθηκαν μόνο στὸν προθάλαμο, δύο στῆ δυτικῇ κλίνῃ, μία στῇ ἀνατολικῇ καὶ μία στῇ κόγχῃ πάνω ἀπὸ τὴν ἀνατολικῇ κλίνῃ. Ἡ προετοιμασία τῆς πυρᾶς καὶ οἱ ἴδιες οἱ καύσεις πρέπει νὰ ἔγιναν ἔξω ἀπὸ τὸν τάφο², σὲ σημεῖο πού δὲν στάθηκε δυνατό νὰ ἐντοπιστεῖ, ἐξαιτίας τοῦ σωστικοῦ χαρακτήρα τῆς ἀνασκαφῆς. Μέσα στὸν τάφο τοποθετήθηκαν μόνο τὰ ὑπολείμματα τῶν καμένων ὁστῶν καὶ μαζί τους τὰ κτερίσματα, πὺθ ὁμῶς δὲν ἔφεραν ἴχνη καύσης. Ἡ τοποθέτησή τους ἦταν περιθωριακῇ, στὰ ἄκρα τῶν κλινῶν, ὥστε νὰ μὴν ταράζουν τίς ἤδη ὑπάρχουσες ταφές. Τὰ ὁστά τῆς καύσης στὸ νότιο ἄκρο τῆς δυτικῆς κλίνης ἦταν τοποθετημένα σὲ πῆλινη κάλπη μαζί μὲ ἔντεκα χρυσὰ φύλλα βελανιδιάς (εἰκ. 2). Τὰ ὁστά στὸ βόρειο ἄκρο τῆς ἴδιας κλίνης, στὸ βόρειο ἄκρο τῆς ἀνατολικῆς καὶ στῇ κόγχῃ ἦταν ἀπλῶς συγκεντρωμένα (εἰκ. 3).

Οἱ ἐνταφιασμοί, ἀπὸ ἓνας σὲ κάθε κλίνῃ, τόσο τοῦ προθαλάμου ὅσο καὶ τοῦ θαλάμου, εἶχαν γίνει ὅλοι μὲ τὸν ἴδιο τρόπο: οἱ νεκροὶ εἶχαν τοποθετηθεῖ μὲ τὸ κεφάλι πρὸς Ν³ πάνω σὲ φορεῖα⁴, ὅπως μαρτυροῦν τὰ σιδερένια καρφιά, πού σὲ μιὰ περίπτωσι—στὴν ἀνατολικῇ κλίνῃ τοῦ προθαλάμου—βρέθηκαν κανονικὰ διατεταγμένα μαζί μὲ ὑπολείμματα ξύλου. Γύρω ἀπὸ τὰ φορεῖα ἢ πάνω σ' αὐτὰ εἶχαν τοποθετηθεῖ τὰ κτερίσματα, ἐνῶ στίς καύσεις ἀπλῶς εἶχαν συγκεντρωθεῖ μαζί μὲ τὰ ὁστά.

1. Γιά τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν λαξευτῶν τάφων καὶ εἰδικὰ τῶν διθαλάμων βλ. Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, δ.π., 107-114.

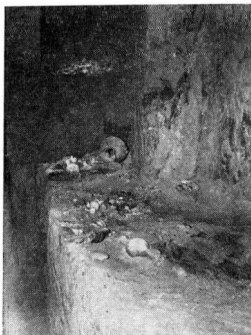
2. Βλ. D. Kurtz - J. Boardman, δ.π., 275: «At Lefkadia and Salonica the pyres were identified behind the tombs».

3. Οἱ σκελετοὶ σώζονταν, ἂν καὶ σαθροί, στῇ ἀνατολικῇ καὶ δυτικῇ κλίνῃ τοῦ θαλάμου. Αὐτὸς τῆς δυτικῆς κλίνης τοῦ προθαλάμου εἶχε τελείως διαλυθεῖ, ἐνῶ στῇ ἀνατολικῇ κλίνῃ βρέθηκε μόνο τμήμα τοῦ κρανίου τοῦ νεκροῦ πρὸς τὸ νότο.

Τὰ ὁστά τοῦ νεκροῦ στῇ βόρειᾳ κλίνῃ τοῦ θαλάμου βρέθηκαν συγκεντρωμένα στὸ κέντρο τῆς κλίνης.

4. Ἀπὸ τὰ φορεῖα σώθηκαν ὑπολείμματα ξύλου τόσο ἐπάνω στὰ καρφιά ὅσο καὶ στίς κλίνες. Ἀνάλογα παραδείγματα καὶ μὲ ἀναπαράστασι στοὺς Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, δ.π., 174, ὅπου καὶ ὅλη ἡ παλιότερη βιβλιογραφία.

Τὰ κτερίσματα τῶν ἐνταφισμῶν καὶ τῶν καύσεων μποροῦν νὰ καταταγοῦν στὶς ἀκόλουθες κατηγορίες¹: ἀγγεῖα, κοσμήματα (χρυσὰ φύλλα, δανάκη, πόρπη, στλεγγίδες, μολύβδινες πυξίδες), διάφορα (στὴν κατηγορία αὐτὴ ἐντάσσονται τὰ ὑπόλοιπα εὐρήματα τοῦ τάφου, ὅπως θραύσματα εἰδωλίων, ψαλίδι, αἰχμὴ καὶ κλειδαριὰ σιδερένια, καὶ χάλκινη ἐπένδυση κιβωτιδίου).

Εἰκ. 3. Τὰ ὀστά στὸ βόρειο ἄκρο τῆς ἀνατολικῆς κλίνης καὶ στὴν κόγχη.

Εἰκ. 4. Θάλαμος. Ἀνατολικὴ κλίνη. Ὁ μεγαρικὸς σκύφος μεταξὺ τῶν μηρῶν τοῦ νεκροῦ.

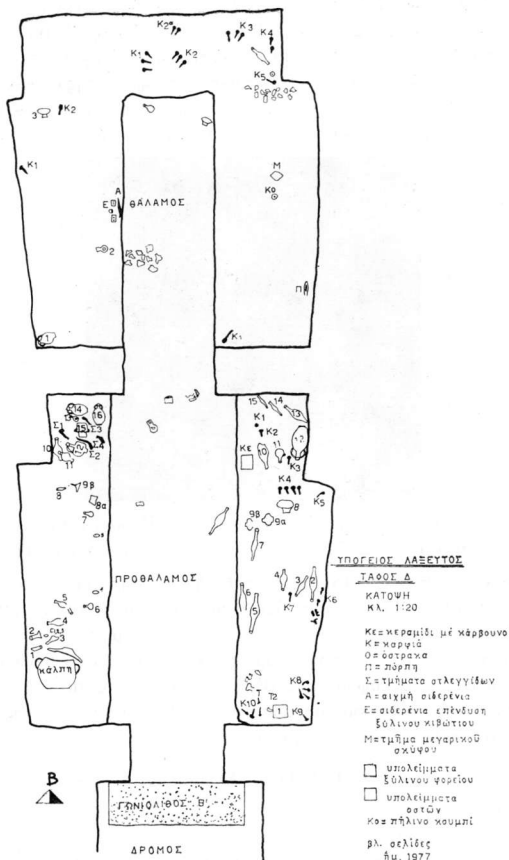
Τὰ ἀγγεῖα εἶναι περισσότερα καὶ κυρίως καθημερινῆς χρήσης. Ἡ τοποθέτησή τους στὶς ταφές τοῦ προθαλάμου καὶ τοῦ θαλάμου φαίνεται πὼς ἐγινε σύμφωνα μὲ ὁρισμένα ἔθιμα ταφῆς, ποὺ ἐπιβεβαιώνονται μὲ παλιότερα καὶ σύγχρονα παραδείγματα ἀπὸ ἄλλες περιοχές: Ἐτσι ἡ τοποθέτηση τοῦ σκύφου ἀνάμεσα στοὺς μηροὺς τῶν νεκρῶν τὸν 4ον αἰ. π.Χ. στὴν Κόρινθο² μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ παράλληλη μὲ τὴν τοποθέτηση τοῦ μεγαρικοῦ σκύφου στοὺς μηροὺς τοῦ νεκροῦ τῆς ἀνατολικῆς κλίνης τοῦ θαλάμου (εἰκ. 4) καὶ τὴ λίγο παλιότερη τοποθέτηση τοῦ σκύφου «Millefiori» ἀπὸ τάφο τοῦ τύμβου Τσοπάνη Ράχη στὴν περιοχὴ τῆς Πύλου³.

Ὁμοια ἡ παρουσία ἀγγείων γιὰ ὕγρὰ (ἀμφορέων καὶ ἀρυτήρων) στὴν

1. Ἡ διάκριση τῶν κατηγοριῶν τῶν κτερισμάτων, τόσο ὡς πρὸς τὸ εἶδος ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸ χαρακτῆρα, ἐγινε ὅπως καὶ στὴν πρόσφατη δημοσίευση τῶν τάφων τῆς Βέροιας, ὁ.π., 176-181.

2. C. Blegen - H. Palmer - R. Young, The North Cemetery, Corinth, vol. XIII, Princeton, New Jersey, 1964, 81.

3. Γ. Α. Παπαθανασόπουλου, Ἑλληνιστικὰ γυάλινα ἀγγεῖα τοῦ Μουσείου τῆς Πύλου, ΑΔ 2 (1966, Μελέται, 190, ὅπου καὶ ἐξηγεῖται ὁ λόγος τῆς τοποθέτησης.

Σχ. 2.

περιοχή της κεφαλής και των ὤμων πού συνηθίζεται στους λαξευτούς τάφους τῆς Βέροιας ἐπιβεβαιώνεται καί στόν τάφο τῆς Πέλλας μέ τήν παρουσία τοῦ ἀμφορίσκου πάνω ἀπό τόν ἀριστερό ὄμο τοῦ νεκροῦ τῆς δυτικῆς κλίνης τοῦ θαλάμου, ἔπως καί ἡ συνήθεια γιά τήν τοποθέτηση μυροδοχείων,

πυξίδων καὶ ἀγγείων καλλωπισμοῦ στὴν περιοχὴ τῶν κάτω ἄκρων, ποὺ ἐπαναλαμβάνεται καὶ στίς δύο κλίνες τοῦ προθαλάμου¹ (σχ. 2, εἰκ. 5).

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω σὲ σχέση μὲ τὰ ἔθιμα ταφῆς θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθοῦν ἡ εὗρεση φύλλων χρυσοῦ στοῦ σκυφίδιο τῆς ἀνατολικῆς κλίνης τοῦ προθαλάμου, ποὺ φαίνονται νὰ ἐκπληροῦν τὸν ἴδιο ρόλο μὲ τὰ νομίσματα ποὺ συνήθως τοποθετοῦνται σὲ αὐτὰ τὰ ἀγγεῖα², καὶ ἡ ἀποκάλυψη

Εἰκ. 5. Προθάλαμος. Ἀνατολικὴ κλίνη. Μπροστὰ τὰ ἀγγεῖα στὰ κάτω ἄκρα. Στὸ βάθος τὸ κεραμίδι μὲ τὸ καμένο ὕλικο.

χρυσῆς δανάκης στοῦ κρανίου τοῦ νεκροῦ τῆς δυτικῆς κλίνης τοῦ θαλάμου σάν ὀβολὸς γιὰ τὸ Χάρο. Τέλος ἀξιοπερίεργη εἶναι ἡ χρῆση τοῦ κεραμιδιοῦ μὲ καμένη ὕλη πάνω του, ποὺ συνόδευε τὴν καύση στοῦ βόρειο ἄκρο τῆς ἀνατολικῆς κλίνης τοῦ προθαλάμου (εἰκ. 5). Δὲν ἔχουν βρεθεῖ ἀνάλογα παραδείγματα. Στους τάφους τῆς Βέροιας³ τὰ θραύσματα τοῦ κεραμιδιοῦ ἐρμηνεύονται ὡς προσκεφάλαια τῶν νεκρῶν. Μιὰ ἀνάλογη ὅμως ἐρμηνεῖα δὲν φαίνεται πιθανή γιὰ τὸν τάφο Δ'.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Πήλινα ἀγγεῖα

Α. Λυχνάρια (εἰκ. 6)

Χαρακτηριστικοὶ συνοδοὶ τῶν νεκρῶν τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ στέκονται οἱ

1. Στὴν ἀνατολικὴ κλίνη τοῦ προθαλάμου, στὴν περιοχὴ τῶν κάτω ἄκρων βρέθηκαν ἓνα μυροδοχεῖο, ἓνα σκυφίδιο καὶ ἓνα μικρὸ ἀγγεῖο μὲ ὑπολείμματα καλλυντικοῦ.

Στὴ δυτικὴ κλίνη, στὴν περιοχὴ τῶν κάτω ἄκρων, τὰ ἀγγεῖα ἦσαν ἓνα λυχνάρι, ἓνα μυροδοχεῖο καὶ μία μολύβδινη πυξίδα.

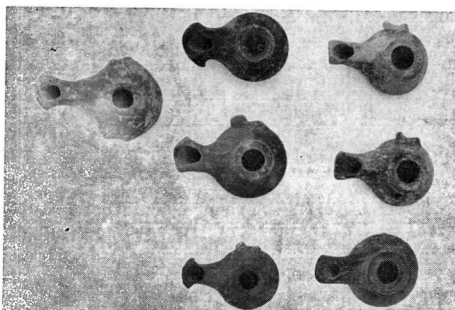
2. Βλ. Σ. Δροῦγου - Γ. Τουράτσογλου, ὁ.π., 178.

3. Βλ. Σ. Δροῦγου - Γ. Τουράτσογλου, ὁ.π., 180.

πρώτοι πολύτιμοι βοηθοὶ γιὰ τὴ χρονολόγησι τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων.

Στὸν τάφο Δ’ βρέθηκαν συνολικὰ ἑπτὰ λυχνάρια πάνω στὶς κλίνες ἢ πεσμένα στοὺς διαδρόμους. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἑξὶ ἦταν τροχήλατα καὶ ἓνα μὲ μήτρα, μὲ ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ντόπιας μακεδονικῆς κεραμεικῆς, ὅπως αὐτὰ δίνονται συγκεντρωμένα σιὸς τάφους τῆς Βέροιας¹.

Εἰκ. 6. Τὰ λυχνάρια τοῦ τάφου.

1) (B.E. 287/1977). Λυχνάρι μονόμυξο. Βάση ἐλαφρά κωνική. Σῶμα μὲ ἀμφίκυρτο προφίλ γωνιασμένο στὴ μέση τοῦ ὕψους του. Μυκτήρας κυρτός στὴν πάνω ἐπιφάνεια, μὲ καμπύλη ἀπόληξη, ποὺ καταλήγει σὲ δύο ἄγκιστρα. Ἀτρύπητο σιγμοειδὲς ὠτίο στὴ μία πλευρὰ τοῦ σώματος γιὰ λαβή. Ἐπίχρισμα κεραμιδί ἀπολεπισμένο καλύπτει τὸν κόκκινο πηλό. Ὑψ. 0,026 μ., μῆκ. 0,079 μ., διάμ. σώμ. 0,052 μ. Γιὰ τὸν τύπο μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ R. Howland, *Greek lamps and their Survivals*, *The Athenian Agora IV*, Princeton 1958, σ. 104, πίν. 11, 24, 42, τύπος 34 A. Χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. μέχρι τὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Τὸ παράδειγμα τοῦ τάφου Δ’ μὲ τὸν κυρτὸ μυκτήρα καὶ τὰ ἔντονα ἄγκιστρα στὸ ἄκρο του πρέπει νὰ ἀνήκει στὸ τέλος τῆς περιόδου.

2) (B.E. 301/1977). Λυχνάρι μονόμυξο. Ψηλὴ βάση. Σῶμα μὲ ἀμφίκυρτο προφίλ γωνιασμένο στὴ μέση τοῦ ὕψους του. Στὸ ἴδιο ὕψος φέρει ἀτρύπητο σιγμοειδὲς ὠτίο. Ἡ ὀπὴ πληρώσεως περιβάλλεται ἀπὸ μία στενὴ ἐπίπεδη μετάβασις λίγο χαμηλότερη ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο σῶμα. Ὁ μυκτήρας ἐπίπεδος στὴν ἐπάνω του πλευρὰ ἔχει ἄκρῃ ἐλαφρά γωνιώδη μὲ ὀξυκόρυφες ἀπόληξεις δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Ἐπίχρισμα κεραμιδί, μαυρισμένο στὸ πίσω

1. Βλ. Σ. Δρούγου-Γ. Τουράτσογλου, δ.π., 133 καὶ 139.

μέρος τοῦ σώματος καλύπτει τὸν πορτοκαλὴ πηλὸ. Ὑψ. 0,032 μ., μῆκ. 0,093 μ., διάμ. σώμ. 0,062 μ. Ὅπως καὶ τὸ 1, στὸν τύπο 34 A, ἢ 34 Variant, ὁ.π. R. Howland, ἀρ. 466, σ. 109, πίν. 17, 42. Μὲ τὸν ἐπίπεδο μυκτήρα καὶ τὴν ψηλὴ βάση πρέπει νὰ ἀνήκει στὰ πρωιμότερα παραδείγματα στὸ τέλος τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

3) (B.E. 282/1977). Λυχνάρι μονόμυξο. Ἐπίπεδος πυθμένας. Σῶμα μὲ ἀμφίκυρτο προφίλ ποὺ γωνιάζει ψηλά. Πλαστικὴ ἀνύψωση καὶ στενὴ μετάβαση περιβάλλουν τὴν ὀπὴ πληρώσεως. Μικρὸς μυκτήρας σχεδὸν ἐπίπεδος στὴν πάνω του πλευρὰ μὲ μακρόστενο ἄνοιγμα γιὰ τὸ φυτίλι. Ἡ ἄκρη του εἶναι καμπύλη καὶ καταλήγει σὲ δύο ἄγκιστρα ἀπὸ τὴ μία καὶ τὴν ἄλλη πλευρά. Μαῦρο ἐπίχρισμα καλύπτει τὴν πάνω πλευρὰ τοῦ ἄγγείου μέχρι τὸν ὅμο. Πηλὸς ἀνοικτὸς γκριζός. Ὑψ. 0,03 μ., μῆκ. 0,087 μ., διάμ. σώμ. 0,056 μ. Στὸν ἴδιο τύπο μὲ τὰ 1 καὶ 2, ἀλλὰ καὶ μὲ στοιχεῖα ἀπὸ τὸν τύπο 40 A (Τύπος Κνίδου).

4) (B.E. 272/1977). Λυχνάρι μονόμυξο. Ἐπίπεδη βάση. Σῶμα μὲ ἀμφίκυρτο προφίλ, ποὺ γωνιάζει χαμηλά. Προεξέχουσα μετάβαση ἀνάμεσα στὸ σῶμα καὶ στὴν κοίλη περιοχὴ τῆς ὀπῆς πληρώσεως. Ἀτύπητο ὠτίο γιὰ λαβή. Ὁ μυκτήρας ἐλαφρὰ κυρτὸς στὴν ἐπάνω του πλευρά. Στὴν ἄκρη του εἶναι εὐθύς. Γάνωμα καστανό, πολὺ ἀπολεπισμένο, ποὺ ἀφήνει νὰ φαίνεται ὁ πηλὸς στὸ χρῶμα τῆς ὥχρας. Ὑψ. 0,036 μ., μῆκ. 0,092 μ., διάμ. σώμ. 0,057 μ.

5) (B.E. 291/1977). Λυχνάρι μονόμυξο, ἀκέραιο. Ὅπως τὸ προηγούμενο μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ἡ ἄκρη τοῦ μυκτήρα εἶναι ἐλαφρὰ γωνιώδης. Γάνωμα καστανὸ καλύπτει τὸν πορτοκαλὴ πηλὸ. Ὑψ. 0,03 μ., μῆκ. 0,092 μ., διάμ. σώμ. 0,062 μ.

6) (B.E. 296/1977). Λυχνάρι, ὅπως τὸ ἀρ. 4. Τελείως ἀπολεπισμένο καστανὸ γάνωμα. Πηλὸς στὸ χρῶμα τῆς ὥχρας. Ὑψ. 0,029 μ., μῆκ. 0,09 μ., διάμ. σώμ. 0,057 μ. Γιὰ τὸν τύπο καὶ τῶν τριῶν 4, 5, 6, βλ. παραπάνω R. Howland, 109, πίν. 17, 43, τύπος 35 A, ποὺ παραλληλίζεται μὲ τὸν τύπο XII τῆς Κορίνθου καὶ χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. μέχρι τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. ἢ σύμφωνα μὲ τὴ νέα χρονολόγηση τῆς Scheibler¹ στὸ διάστημα 140-50 π.Χ.

7) (B.E. 261/1977). Λυχνάρι μονόμυξο, κατασκευασμένο μὲ μήτρα. Χαμηλὴ βάση μὲ δύο ὁμόκεντρος κύκλους στὴν κάτω τῆς πλευρά. Χαμηλὸ σῶμα μὲ ἀμφίκυρτο προφίλ. Δύο συμπαγὴ ὀκτώσημα ὅτια στὶς πλευρὲς τοῦ σώματος. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀπὴ πληρώσεως χοντρὸ καμπύλο χεῖλος. Μακρὸς μυκτήρας, ποὺ χαμηλώνει ἐλαφρὰ στὴ γωνιασμένη ἄκρη του. Στὴ γένεσή του ὑπάρχει ἀνάγλυφο δυσδιάκριτο προσωπεῖο. Ἀνάγλυφο δυσδιά-

1. In. Scheibler, Griechische Lampen, Kerameikos XI, Berlin 1976.

κριτο κόσμημα ἀπλώνεται καὶ γύρω ἀπὸ τὴν ὀπὴ πληρώσεως. Πηλὸς πορτοκαλῆς, γάνωμα κεραμιδί ἀπολεπισμένο. Ψ. 0,027 μ., μῆκ. 0,099 μ., διάμ. βάσ. 0,032 μ. Τὸν τύπο διαπραγματεύονται διεξοδικὰ οἱ μελετητὲς τῶν τάφων τῆς Βέροιας¹. Ἡ χρονολόγησή του, στὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., ταιριάζει καὶ μὲ τὸ παράδειγμα τοῦ τάφου Δ'.

Β. Μυροδοχεῖα

Τὸ πιὸ συνηθισμένο εἶδος ἀγγείων στὶς ἑλληνιστικὲς ταφές, ποὺ ἔχουν τὸν ἴδιο ρόλο μὲ τὶς ληκύθους τῶν παλαιότερων χρόνων. Θὰ ἔλεγε κανεὶς πὼς τοποθετοῦνταν πολυάριθμα στοὺς τάφους γιὰ νὰ μετριάσουν τὴν ἐντύπωση τῆς εὐτέλειας ποὺ δημιουργοῦσε τὸ ὑλικό τους² καὶ νὰ ἐκφράσουν τὴν «ἐννοια τῆς ποσότητος τῶν εἰσφορῶν ἀπὸ μέρους τῶν ζώντων»³. Τὰ μυροδοχεῖα τοῦ τάφου Δ' μποροῦν νὰ χωριστοῦν σὲ μυροδοχεῖα ἀτρακτόσχημα μὲ ὠσειδῆ κοιλιὰ καὶ σὲ μυροδοχεῖα μὲ σφαιρικὴ κοιλιὰ.

Μυροδοχεῖα μὲ σφαιρικὴ κοιλιὰ

1) (Β.Ε. 264/1977). Μυροδοχεῖο ἀκέραιο. Βάση κωνικὴ, κοντὸ πόδι, κοιλιὰ σφαιρικὴ, λαιμὸς ἀρκετὰ ψηλὸς ποὺ φαρδαίνει πάνω, χεῖλος μὲ λοξὸ προφίλ. Πηλὸς κόκκινος. Ψ. 0,116 μ., διάμ. χείλους 0,03 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,046 μ., διάμ. βάσης 0,019 μ.

2) (Β.Ε. 265/1977). Μυροδοχεῖο ἀκέραιο χωρὶς ἰδιαίτερη βάση, ἀλλὰ μὲ χαμηλὸ προχειροφτιαγμένο πόδι. Κοιλιά σφαιρικὴ, λαιμὸς ποὺ φαρδαίνει πάνω, χεῖλος μὲ λοξὸ προφίλ. Πηλὸς ἀνοικτὸς κόκκινος. Ψ. 0,144 μ., διάμ. χείλους 0,033 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,06 μ., διάμ. βάσης 0,024 μ.

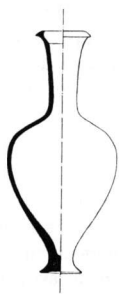
3) (Β.Ε. 284/1977) (σχ. 3, εἰκ. 7). Μυροδοχεῖο μὲ βάση κωνικὴ, κοντὸ πόδι, κοιλιὰ σφαιρικὴ, ψηλὸ λαιμὸ ποὺ φαρδαίνει πάνω. Πηλὸς κεραμιδῆς. Στὴ βάση καὶ στὸ κάτω μέρος τῆς κοιλιᾶς γάνωμα ἀνοικτὸ καστανό. Ψ. 0,175 μ., διάμ. χείλους 0,039 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,08 μ., διάμ. βάσης 0,029 μ.

Τὰ τρία προηγούμενα μυροδοχεῖα παρ' ὅλη τὴ σφαιρικὴ κοιλιὰ τους, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ στοιχεῖο παλαιότητας, μὲ τὸ λεπτὸ πόδι, τὴ διάμετρο τοῦ χείλους μεγαλύτερη ἀπὸ αὐτὴ τῆς βάσης καὶ τὴ γενικὴ ἀμέλεια στὴν κατασκευὴ, ἰδίως τῶν δύο πρώτων, πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν μετὰ

1. Σ. Δρούγου-Γ. Τουράτσογλου, δ.π., 138.

2. Gedric G. Boulter, Graves in Lenormant Street, Athens, «Hesperia» XXXII (1963) 115.

3. Σ. Δρούγου-Γ. Τουράτσογλου, δ.π., 181.

Σχ. 3

Σχ. 4

Σχ. 5

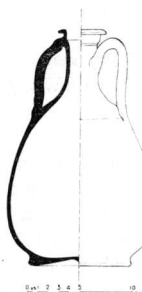
Σχ. 6

Σχ. 7

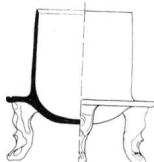
Σχ. 8

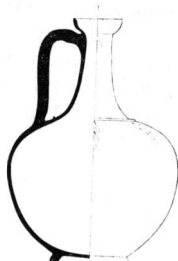
Σχ. 9

Σχ. 10

Σχ. 11

Σχ. 12

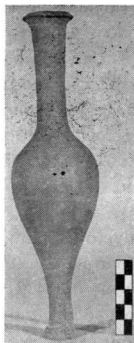
τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., ὅπως καὶ τὰ Π 1398 καὶ Π 1397 ἀπὸ τοὺς τάφους τῆς Βέροιας¹.

Μυροδοχεῖα ἀτρακτόσχημα μὲ ὠοειδῆ κοιλιά

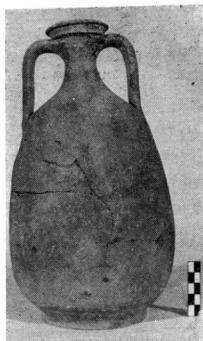
Τὰ μυροδοχεῖα αὐτῆς τῆς ομάδας, ποὺ καλύπτουν χρονικὰ ὅλο τὸ 2ο αἰ. π.Χ. μποροῦν νὰ διακριθοῦν μὲ βάση τὰ ἐπὶ μέρους τυπολογικὰ χαρα-

Εἰκ. 7. Μυροδοχεῖο
ἀρ. 3.

Εἰκ. 8. Μυροδοχεῖο
ἀρ. 11.

Εἰκ. 9. Ἀμφορίσκος
ἀρ. 3.

κτηριστικὰ τους καὶ σὲ μικρότερες ἀκόμη ομάδες. Στὴ συνέχεια τοῦ καταλόγου τῶν μυροδοχείων τὰ στοιχεῖα κάθε μικρότερης ομάδας θὰ ἀναλύονται στὸ τέλος τοῦ σχολιασμοῦ τῶν μυροδοχείων ποὺ τὶς ἀποτελοῦν.

4) (B.E. 279/1977) (σχ. 4). Μυροδοχεῖο συγκολλημένο. Δισκοειδῆς βάση, λεπτὸ πόδι, κοιλιά ὠοειδῆς, ψηλὸς λαιμός, χεῖλος μὲ λοξὸ προφίλ. Πηλὸς κόκκινος ἀνοιχτός. Ὑψ. 0,183 μ., διάμ. χείλους 0,02 μ., διάμ. κοιλιάς 0,055 μ., διάμ. βάσης 0,022 μ.

5) (B.E. 280/1977). Ὅπως τὸ προηγούμενο. Πηλὸς κεραμιδῆς. Ὑπολείμματα δικτυωτοῦ πλέγματος στὸ κάτω μέρος τῆς κοιλιάς καὶ στὸ λαιμό. Ὑψ. 0,117 μ., διάμ. χείλους 0,02 μ., διάμ. κοιλιάς 0,05 μ., διάμ. βάσης 0,023.

6) (B.E. 302/1977). Ὅπως τὸ προηγούμενο. Πηλὸς κεραμιδῆς, μαυρισμένος σὲ μεγάλη ἔκταση. Ὑψ. 0,17 μ., διάμ. χείλους 0,021 μ., διάμ. κοιλιάς 0,05 μ., διάμ. βάσης 0,022 μ. Τὰ μυροδοχεῖα 4, 5, 6 ἀποτελοῦν μία ομάδα μὲ κοινὰ χαρακτηριστικὰ τους τὴ διαμόρφωση τῆς κοιλιάς, τὸ λοξὸ χεῖλος καὶ τὸ δισκοειδὲς πόδι.

1. Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, ὁ.π., 56, 126, πίν. 26.

7) (B.E. 285/1977) (σχ. 5). Μυροδοχείο συμπληρωμένο στο πόδι και στη βάση. Κοιλιά ωοειδής, λαιμός ὄχι καὶ πολὺ ψηλός, χεῖλος με λοξὸ προφίλ ποὺ προεξέχει ὀριζόντια ἀπὸ τὸ λαιμό. Πηλὸς γκριζός, γάνωμα μελαμβαφές πολὺ ἀπολεπισμένο. Σωζ. ὕψ. 0,13 μ., διάμ. χεῖλους 0,028 μ., διάμ. κοιλιάς 0,05 μ. Τὸ μυροδοχείο αὐτὸ πλησιάζει πρὸς τὰ μυροδοχεῖα τῆς προηγούμενης ὁμάδας στὴ διαμόρφωση τῆς κοιλιάς.

8) (B.E. 263/1977) (σχ. 6.) Μυροδοχείο ἀτρακτόσχημο ἀκέραιο. Βάση κωνικὴ ποὺ χωρίζεται ἀπὸ τὸ πόδι με ἓνα στενὸ ἀναβαθμό. Ψηλὸ πόδι, ὠοειδὴς κοιλιά, ψηλὸς λαιμός. Χεῖλος με λοξὸ προφίλ ποὺ προεξέχει ἐλαφρὰ ἀπὸ τὸ λαιμό. Πηλὸς ἀνοιχτὸς κόκκινος. Ὑψ. 0,215 μ., διάμ. χεῖλους 0,033 μ., διάμ. κοιλιάς 0,058 μ., διάμ. βάσης 0,025 μ.

9) (B.E. 271/1977). Μυροδοχείο ἀτρακτόσχημο, ὅπως τὸ προηγούμενο. Ἔχει συμπληρωθεῖ ὁ λαιμός του. Πηλὸς γκριζός. Γραπτὴ λευκὴ ταινία διακοσμεῖ τὴν κοιλιά καὶ τὸν ὦμο τοῦ ἀγγείου. Ὑψ. 0,202 μ., διάμ. κοιλιάς 0,029 μ., διάμ. βάσης 0,074 μ.

10) (B.E. 274/1977). Μυροδοχείο ἀκέραιο, ὅπως τὰ προηγούμενα, ἀλλὰ χωρὶς ἰδιαίτερα διαμορφωμένη βάση. Ὑψ. 0,203 μ., διάμ. χεῖλους 0,025 μ., διάμ. κοιλιάς 0,055 μ., διάμ. βάσης 0,024 μ.

11) (B.E. 298/1977) (εἰκ. 8). Μυροδοχείο ἀκέραιο, ὅπως τὰ 8, 9, 10. Χρῶμα πηλοῦ ἀνοιχτὸ κόκκινο. Ὑψ. 0,215 μ., διάμ. χεῖλους 0,032 μ., διάμ. κοιλιάς 0,059 μ., διάμ. βάσης 0,029 μ.

Τὰ μυροδοχεῖα 8, 9, 10, 11, ποὺ διακρίνονται γιὰ τὸν τονισμένο τους ὦμο, πρὸς τὸν ὁποῖο πλησιάζει καὶ ἡ μεγαλύτερη διάμετρος τῆς κοιλιάς, εἶναι συγγενὴ με τὴν ὁμάδα 3 ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ συνοικισμοῦ Προμηθέα τῆς Βέροιας¹, τὴν ὁποία ὁ ἀνασκαφέας τοποθετεῖ χρονολογικὰ στὶς ἀρχές τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Ὁμοία εἶναι συγγενὴ με τὰ μυροδοχεῖα 1 καὶ 2 τοῦ τάφου 388 ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τοῦ νότιου λόφου τοῦ Κεραμεικοῦ², ποὺ ἐπίσης χρονολογοῦνται στὸ α' μισὸ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

12) (B.E. 260/1977) (σχ. 7). Μυροδοχείο ἀκέραιο. Βάση κωνικὴ ποὺ χωρίζεται ἀπὸ τὸ πόδι με ἓνα στενὸ ἀναβαθμό. Ψηλὸ πόδι, κοιλιά ὠοειδής, χεῖλος με λοξὸ προφίλ, ποὺ προεξέχει ὀριζόντια ἀπὸ τὸ λαιμό. Πηλὸς γκριζόμαυρος. Λευκὴ γραπτὴ ταινία διακοσμεῖ τὴν κοιλιά, τὸν ὦμο, τὸ κάτω μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ τὸ χεῖλος. Ὑψ. 0,218 μ., διάμ. χεῖλους 0,032 μ., διάμ. κοιλιάς 0,053 μ., διάμ. βάσης 0,026 μ.

13) (B.E. 268/1977). Μυροδοχείο ἀκέραιο, ἴδιου τύπου με τὸ προηγούμενο. Ὑψ. 0,17 μ., διάμ. χεῖλους 0,027 μ., διάμ. κοιλιάς 0,042 μ., διάμ. βάσης 0,023 μ. Εἶναι ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον, διότι σώζει ἴχνη ἀπὸ δικτυωτὸ

1. Μ. Ἀνδρόνικου, Ἑλληνιστικὸς τάφος Βέροιας, ΑΕ 1955, 35, εἰκ. 16, 1.

2. U. Knigge, Der Südhügel, Kerameikos IX, Berlin 1976, 164, πίν. 69.

πλέγμα. Παρόμοια ἴχνη ἔχουν διασωθεῖ καὶ σὲ ἄλλα μυροδοχεῖα τοῦ τάφου Δ' (βλ. μυροδοχεῖα 15, 18), ὅπως καὶ σὲ μυροδοχεῖα ἐνὸς ἄλλου τάφου ποὺ ἀνασκάφηκε σύγχρονα μὲ τὸν τάφο Δ', τὸν τάφο Κ'¹.

14) (B.E. 293/1977). Ἴδιου τύπου μὲ τὸ προηγούμενο. Πηλὸς γκριζό-μαυρος. Κιτρινωπὲς γραπτὲς ταινίες διακοσμοῦν τὴν κοιλιὰ, τὸν ὦμο, τὸ κάτω μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ τὸ χεῖλος. Ψ. 0,18 μ., διάμ. χεῖλους 0,027 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,042 μ., διάμ. βάσης 0,024 μ.

15) (B.E. 299/1977). Ἴδιου τύπου μὲ τὸ προηγούμενο. Πηλὸς γκριζός. Λευκὲς γραπτὲς ταινίες διακοσμοῦν τὴν κοιλιὰ, τὸν ὦμο, τὸ κάτω μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ τὸ χεῖλος. Ὑπολείμματα δικτυωτοῦ πλέγματος στὸν ὦμο τοῦ ἀγγείου. Ψ. 0,172 μ., διάμ. χεῖλους 0,027 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,042 μ., διάμ. βάσης 0,021 μ. Μυροδοχεῖα ἴδιου τύπου μὲ τὰ 12, 13, 14, 15 ἀπὸ τοὺς τάφους 387 καὶ 390 στὸν Κεραμεϊκὸ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴα στὸ 20 αἰ. π.Χ.².

16) (B.E. 266/1977) (σχ. 8). Μυροδοχεῖο ἀτρακτόσχημο. Βάση κωνικὴ προχειροφτιαγμένη. Πόδι χαμηλὸ, κοιλιὰ ὠσειδῆς, ψηλὸς λαιμός. Χεῖλος μὲ λοξὸ προφίλ. Χρῶμα πηλοῦ κόκκινο. Στὸ πόδι ζῶνες ἀπὸ καστανὸ ἐπίχρυσμα. Ψ. 0,236 μ., διάμ. χεῖλους 0,034 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,067 μ., διάμ. βάσης 0,031 μ.

17) (B.E. 217/1977). Μυροδοχεῖο ἀτρακτόσχημο, τοῦ ὁποῖου ἔχει συμπληρωθεῖ τὸ πόδι. Κοιλία ὠσειδῆς, ψηλὸς λαιμός, χεῖλος μὲ λοξὸ προφίλ. Χρῶμα πηλοῦ κόκκινο. Καστανὸ γάνωμα στὸ κάτω μέρος τῆς κοιλιᾶς. Ψ. 0,165 μ., διάμ. χεῖλους 0,025 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,05 μ.

Τὰ μυροδοχεῖα 16, 17 διακρίθηκαν ἀπὸ αὐτὰ τῶν ὑπολοίπων ὁμάδων, διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐνταχθοῦν σὲ καμιά. Καὶ μεταξύ τους ὅμως, παρ' ὅλη τὴν κοινὴ διαμόρφωση τῆς κοιλιᾶς, διαφέρουν τόσο στὸ πόδι ὅσο καὶ στὸ χεῖλος. Γιὰ ἀνάλογο παράδειγμα μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ τὸ μυροδοχεῖο ζ. ἀπὸ τοὺς ἐλληνιστικοὺς τάφους τοῦ Λόγγου τῆς Ἑδεσσας³.

18) (B.E. 275/1977). Μυροδοχεῖο ἀτρακτόσχημο. Βάση κωνικὴ ποὺ διακρίνεται ἀπὸ τὸ πόδι μὲ μιὰ αὐλακίᾳ. Κοιλία ἐπιμήκης ὠσειδῆς. Ψηλὸς λαιμός, χεῖλος μὲ λοξὸ προφίλ ποὺ προεξέχει ἐλάχιστα ἀπὸ τὸ λαιμό. Χρῶμα γκριζόμαυρο. Κιτρινωπὲς γραπτὲς ταινίες στὴν κοιλιὰ, στὸν ὦμο, στὸ κάτω μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ στὸ χεῖλος. Στὸν ὦμο τοῦ ἀγγείου ὑπολείμματα

1. Παρόμοιο δικτυωτὸ πλέγμα ποὺ φαίνεται νὰ εἶναι κατασκευασμένο μὲ φυτικὲς ἴνες δὲν ἔχει βρεθεῖ ἄλλοῦ. Ἴσως προέρχεται ἀπὸ κάποιο δίχτυ ποὺ χρησίμευε γιὰ τὴν ἀνάρτηση αὐτῶν τῶν ἀγγείων.

2. Βλ. U. K n i g g e, ὅπ., 164, 165, πίν. 69 (1,6,7).

3. Φ. Πέτσα, ΑΔ 21 (1966), Χρονικά, 345, πίν. 364.

πλέγματος. Ὑψ. 0,134 μ., διάμ. χείλους 0,02 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,03 μ., διάμ. βάσης 0,021 μ.

19) (B.E. 276/1977). Μυροδοχεῖο ἀτρακτόσχημο, ὅπως τὸ προηγούμενο. Πηλὸς γκρίζος. Λεπτὲς γραπτὲς ταινίες στὴν κοιλιά, στὸν ὄμο, στὸ κάτω μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ στὸ χεῖλος. Ὑψ. 0,132 μ., διάμ. χείλους 0,021 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,03 μ., διάμ. βάσης 0,021 μ.

20) (B.E. 300/1977). Μυροδοχεῖο ἀτρακτόσχημο ὅπως τὸ προηγούμενο. Χρῶμα πηλοῦ καφετί-γκρίζο. Ὑψ. 0,132 μ., διάμ. χείλους 0,021 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,03 μ., διάμ. βάσης 0,019 μ.

Τὰ μυροδοχεῖα 18, 19, 20 ἀποτελοῦν τὸ τελευταῖο στάδιο στὴν ἐξέλιξη τῶν ἀτρακτόσχημων μυροδοχείων καὶ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸ H. Thompson¹ στὸ τέλος τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

21) (B.E. 283/1977). Μικρὸ ἀτρακτόσχημο μυροδοχεῖο. Δὲν ἔχει ἰδιαίτερη βάση, ἀλλὰ μιὰ ἐλαφριά πρὸς τὰ ἔξω ἔξαρση τοῦ ποδιοῦ. Κοιλιά ὠοειδής. Λαιμὸς ποὺ φαρδαίνει πάνω ἀρκετὰ καὶ καταλήγει σὲ χεῖλος μὲ λοξὸ προφίλ. Χρῶμα πηλοῦ ἀνοικτὸ κόκκινο. Ὑψ. 0,079 μ., διάμ. χείλους 0,023 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,023 μ., διάμ. βάσης 0,014 μ. Γιὰ τὴ χρονολόγησή του στὸ τέλος τοῦ 2ου αἰ. βλ. καὶ πάλι H. Thompson, 472.

Ἀμφορίσκοι

1) (B.E. 273/1977). Ἀμφορίσκος ἀκέραιος (ἡ μία λαβὴ τοῦ μόνο ἔχει λίγο ἀπολειπτεῖ). Ὑποτυπῶδης δακτυλιόσχημη βάση. Κοιλιά σχεδὸν κυλινδρική, λαιμὸς χαμηλός, ἐπίσης κυλινδρικός. Χεῖλος—πλαστικὸ δακτυλίδι—διαμορφωμένο σὲ δύο ἐπίπεδα, τὸ κάτω μὲ κοῖλο προφίλ, τὸ πάνω ἐλαφρὰ λοξό. Λαβὲς ταινιωτὲς ἀρχίζουν ἀπὸ τὸν ὄμο τοῦ ἀγγείου καὶ καταλήγουν ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος. Κιτρινωπὸ ἐπίχρυσμα καλύπτει τὸ ἀγγεῖο ἐκτὸς ἀπὸ τὴ βάση, ὅπου φαίνεται ὁ κόκκινος πηλός. Ὑψ. 0,303 μ., διάμ. χείλους 0,055 μ., διάμ. βάσης 0,098 μ.

2) (B.E. 288/1977) (σχ. 9). Ἀμφορίσκος ἀπολεπισμένος στὴν κοιλιά. Ὑποτυπῶδης δακτυλιόσχημη βάση μὲ μαστοειδὴ ἀπόφυση στὸ κέντρο της. Κοιλιά σχεδὸν ὠοειδής μὲ τὴ μεγαλύτερη διάμετρο χαμηλὰ πρὸς τὴν βάση. Κοντὸς λαιμός. Χεῖλος—κάλυκας—ποὺ διακρίνεται πλαστικὰ ἀπὸ τὸ λαιμὸ καὶ στὸ ἀνώτερο τμήμα ποὺ προεξέχει ὀριζόντια. Δύο ταινιωτὲς λαβὲς ξεκινοῦν ἀπὸ τὸν ὄμο τοῦ ἀγγείου καὶ καταλήγουν στὸ λαιμὸ (ἡ μία ἔχει στραβώσει κατὰ τὸ ψήσιμο). Χρῶμα πηλοῦ κεραμιδι ἀνοικτό. Ὑψος 0,231 μ., διάμ. χείλους 0,048 μ., διάμ. βάσης 0,098 μ.

1. H. Thompson, Two Centuries of Hellenistic Pottery, «Hesperia» III (1934) 473 καὶ 392, εἰκ. 78 (ἀρ. D 78).

3) (B.E. 290/1977) (εἰκ. 9). Ἀμφορίσκος ἀκέραιος, ραγισμένος ὁμως σὲ πολλὰ σημεία. Ὑποτυπώδης βάση. Κοιλιά σχεδὸν ὠσειδῆς μὲ τὴ μεγαλύτερη διάμετρο χαμηλὰ πρὸς τὴ βάση. Κοντὸς λαιμός. Χεῖλος—κάλυκας—διαμορφωμένο σὲ δύο τμήματα. Τὸ κάτω μὲ κάθετο προφίλ, τὸ πάνω νὰ προεξέχει μὲ λοξὸ προφίλ. Δύο ταινιωτὲς λαβὲς ἀρχίζουν ἀπὸ τὸν ὄμο τοῦ ἀγγείου καὶ καταλήγουν ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος. Χρῶμα πηλοῦ κεραμιδι. Ὑπολείμματα κιτρινωποῦ ἐπιχρίσματος στὸ λαιμὸ καὶ στὴν κοιλιά τοῦ ἀγγείου. Ὑψ. 0,263 μ., διάμ. χεῖλους 0,057 μ., διάμ. βάσης 0,096 μ.

4) (B.E. 294/1977). Ἀμφορίσκος συγκολλημένος καὶ συμπληρωμένος. Ὑποτυπώδης δισκοειδῆς βάση. Κοιλιά ὠσειδῆς μὲ τὴ μεγαλύτερη διάμετρο χαμηλὰ στὴ βάση. Κοντὸς λαιμός. Χεῖλος—κάλυκας—διαμορφωμένο σὲ δύο ἐπίπεδα, τὸ ἀνώτερο νὰ προεξέχει. Λαβὲς ταινιωτὲς. Κιτρινωπὸ ἐπίχρισμα, ἀπολεπισμένο σὲ πολλὰ σημεία, ἀφήνει νὰ φαίνεται ὁ κεραμιδῆς πηλός. Ὑψ. 0,258 μ., διάμ. χεῖλους 0,053 μ., βάση συμπληρωμένη.

5) (B.E. 295/1977). Ἀμφορίσκος ἀκέραιος. Ὑποτυπώδης δακτυλιόσχημη βάση. Κοιλιά κυλινδρική. Λαιμὸς ὅμοιος κυλινδρικός. Χεῖλος μὲ λοξὸ προφίλ. Ταινιωτὲς λαβὲς ἀρχίζουν ἀπὸ τὸν ὄμο τοῦ ἀγγείου καὶ καταλήγουν κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος. Ἀπολεπισμένο κιτρινωπὸ ἐπίχρισμα. Πηλὸς κεραμιδῆς. Ὑψ. 0,263 μ., διάμ. 0,051 μ., διάμ. βάσης 0,087 μ.

Σύμφωνα μὲ τὴν πιὸ πρόσφατη διαπραγματεύση τοῦ σχήματος στὸ βιβλίο τῶν Δρούγου-Τουράτσογλου, 117-120, οἱ ἀμφορεῖς τοῦ τάφου Δ’ ἀνήκουν στὴν παραλλαγὴ Α μὲ τὸ συνεχὲς περίγραμμα ἀπὸ τὴν βάση ὡς τὸ χεῖλος καὶ μὲ διαμόρφωση τῆς κοιλιάς κυλινδρική καὶ ὠσειδῆ. Τὸ χεῖλος τοὺς, ποὺ ἡ ἀκρίβεια τῆς κατασκευῆς τοῦ θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς μελετητὲς καὶ τὸ πιθανότερο γιὰ τὸ σχῆμα χρονολογικὸ στοιχεῖο, παρουσιάζεται τόσο μὲ τὴ μορφή τοῦ διμεροῦς πλαστικοῦ δακτυλίου (1), ὅσο καὶ μὲ τὴν πιὸ ἀπλοποιημένη μορφή τοῦ κάλυκα (2, 3, 4). Ἡ ἀμέλεια στὴν κατασκευὴ καὶ ἡ φθορὰ ποὺ ἔχει προκαλέσει ὁ χρόνος δὲν ἐπιτρέπουν νὰ προχωρήσουμε σὲ λεπτομερέστερη χρονολογικὴ κατάταξη αὐτῶν τῶν τόσο συνηθισμένων γιὰ τὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια προϊόντων τῆς μακεδονικῆς κεραμικῆς.

Σκυφίδια¹

1) (B.E. 269/1977). Σκυφίδιο ἄωτο, ἀκέραιο. Βάση δακτυλιόσχημη. Τοιχώματα κυρτά, χεῖλη ποὺ στρέφονται πρὸς τὰ μέσα. Πηλὸς μὲ χρῶμα καφὲ ἀνοιχτὸ καλύπτεται μὲ γάνωμα καστάνο στὸ ἐσωτερικὸ καὶ σ’ ἓνα μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ὑψ. 0,045 μ., διάμ. χεῖλους 0,101 μ., διάμ. βάσης 0,059 μ.

1. Γιὰ τὴν ὀνομασίαν καὶ τὴ χρῆση τῶν ἀγγείων αὐτοῦ τοῦ σχήματος βλ. Μ. Ἀνδρόνικου, δ.π., 36.

2) (B.E. 292/1977). Σκυφίδιο ἄωτο, ἀκέραιο. Βάση δακτυλιόσχημη με μικρὴ μαστοειδῆ ἀπόφυση στὸ κέντρο της. Τοιχώματα κυρτά, χεῖλος ποὺ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα. Πηλὸς ἀνοιχτὸς κόκκινος. Γάνωμα κεραμιδι στὸ ἐσωτερικὸ καὶ μέχρι τῆ μέσης τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ψ. 0,048 μ., διάμ. χεῖλους 0,108 μ., διάμ. βάσης 0,049 μ.

3) (B.E. 297/1977). Σκυφίδιο ἄωτο, ἀκέραιο. Βάση δακτυλιόσχημη με μαστοειδῆ ἀπόφυση στὸ κέντρο της. Τοιχώματα κυρτά, χεῖλος ποὺ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα. Πηλὸς ἀνοιχτὸς κόκκινος. Γάνωμα κόκκινο στὸ ἐσωτερικὸ καὶ σὲ ἓνα τμήμα τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ψ. 0,042 μ., διάμ. χεῖλους 0,104 μ., διάμ. βάσης 0,049 μ.

Καὶ τὰ τρία ἀγγεῖα ἀνήκουν στὴν ἴδια παραλλαγὴ τοῦ σχήματος¹-α. «Τὰ ἄωτα σκυφίδια τοῦ τύπου εἶναι βαθιά, ἡμισφαιρικά, με χεῖλη ποὺ στρέφονται πρὸς τὰ μέσα καὶ βάση συνήθως ψηλὴ καὶ κατακόρυφη». Τὰ σκυφίδια τοῦ τάφου Δ' θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν παράλληλα με τὰ Π 1264, Π 1265 τῶν τάφων τῆς Βέργιας, τὸ D 9 τῆς Ἀγορᾶς² καὶ τὸ ἀρ. 3 ἀπὸ τὸ μακεδονικὸ τάφο τῆς Βεργίνας³, με σύγχρονη περίπου χρονολόγησι στὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

Πινάκιο

(B.E. 278/1977) (σχ. 10). Πινάκιο ἀκέραιο⁴. Βάση δακτυλιόσχημη, τοιχώματα εὐθέα στὸ προφίλ, χεῖλος κάθετο. Πηλὸς ἀνοιχτὸς κόκκινος. Στὸ ἐσωτερικὸ γάνωμα πορτοκαλί, ποὺ στὸν πυθμένα ἔχει γίνει σκοῦρο καστανό. Ὅμοια στὸν πυθμένα ὑπάρχει κυκλικὸ κόσμημα ἀπὸ σύντομες χαράξεις σὲ τέσσερις σειρές, οἱ ὁποῖες εἰσδύουν ἢ μία στὴν ἄλλη. Στὸ ἐξωτερικὸ τὸ πορτοκαλί γάνωμα ἀπλώνεται μόνο στὸ χεῖλος καὶ σ' ἓνα μικρὸ μέρος τοῦ σώματος. Ψ. 0,072 μ., διάμ. χεῖλους 0,28 μ., διάμ. βάσης 0,071 μ.

Χύτρα

(B.E. 277/1977) (εἰκ. 10). Χύτρα ποὺ χρησιμοποιήθηκε σὰν νεκρικὴ κάλπη. Σῶμα σχεδὸν σφαιρικό. Χεῖλος με ἄκρο ταινιωτό, κλίνει ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔξω. Στὸν ὅμο δύο κυλινδρικές λαβὲς ὅμοια κλίνουν πρὸς τὰ ἔξω.

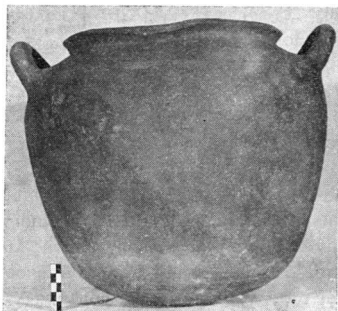
1. Βλ. Σ. Δροῦγου-Γ. Τουράτσογλου, ὁ.π., 129-133, ὅπου ἀναλύονται τὰ στοιχεῖα τοῦ σχήματος, καὶ 130 γιὰ τὴν παραλλαγὴ α.

2. Βλ. H. Thompson, ὁ.π., 435, εἰκ. 117, ἀρ. D 9.

3. Δ. Παντερμαλῆ, Ὁ νέος μακεδονικὸς τάφος τῆς Βεργίνας, «Μακεδονικά» 12 (1972) 160, σχεδ. 14 (ἀρ. 3).

4. Εἶχε χρησιμοποιηθεῖ σὰν καπάκι στὴν πῆλινη τεφοδόχο κάλπη (χύτρα) τῆς δυτικῆς κλίνης τοῦ προθάλαμου. Γιὰ τὸν τύπο του βλ. H. Thompson, ὁ.π., 435, E154, στὴν καμπὴ ἀπὸ τὸ 2ο στὸν 1ο αἰ. π.Χ.

Πηλὸς κόκκινος ποῦ ἔχει μαυρίσει σὲ μεγάλες ἐπιφάνειες κατὰ τὸ ψήσιμο. Ὑψ. 0,28 μ., διάμ. χεῖλους 0,23 μ. Γιὰ ἀνάλογο παράδειγμα βλ. Φ. Πέτσα, Ἀνασκαφὴ ἀρχαίου νεκροταφείου Βεργίνης (1960-1), Α.Δ. (1961-2) 254, πίν. 148α, ἢ Μ. Ἀνδρόνικου, ὅ.π., 41, εἰκ. 25, 3.

Εἰκ. 10. Χύτρα.

Εἰκ. 11. Πνξίδα ἀρ. 2.

Μικρὸ ἄγγεῖο

(Β.Ε. 281/1977). Μικρὸ ἄγγεῖο χωρὶς ἰδιαίτερη βάση, μὲ πυθμένα ἐλαφρὰ κοῖλο στὴν κάτω του πλευρά. Κοιλιά μὲ τὴ μεγαλύτερη διάμετρο ψηλὰ κοντὰ στὸν ὄμο. Τὸ χεῖλος ἀρκετὰ ψηλὸ καὶ μὲ λοξὸ προφίλ προεξέχει ἀπὸ τὸ λαιμό. Πηλὸς γκριζόμαυρος. Μελαμβαφεὲς γάνωμα κακῆς ποιότητος στὸ λαιμὸ καὶ στὸν ὄμο τοῦ ἄγγείου. Ὑψ. 0,072 μ., διάμ. χεῖλους 0,018 μ., διάμ. κοιλιάς 0,05 μ., διάμ. πυθμένα 0,034 μ.

Δύο ἀνάλογα ἄγγεῖα ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ οἰκοπέδου Σανόπουλου-Θεοδωρίδῃ στὴ Βέροια, τὰ Π 1261 καὶ Π 1262¹, ὀνομάζονται ἀπὸ τοὺς μελετητὲς μυροδοχεῖα-ἀρρυθλαλοειδῆ ληκύθια καὶ χρονολογοῦνται, ὅπως ὅλος ὁ τάφος, στὸ 2ο αἰ. π.Χ. Τὸ ἄγγεῖο τοῦ τάφου Δ' πλησιάζει στὴ διαμόρφωση τοῦ χεῖλους τὸ Π 1261 καὶ τὸ 1262 στὴ διαμόρφωση τῆς κοιλιάς.

Μικρὸ ἄγγεῖο

(Β.Ε. 270/1977). Μικρὸ ἄγγεῖο συγκολλημένο καὶ συμπληρωμένο στὸ χεῖλος. Ἐχει χαμηλὸ πόδι ποῦ ὁ πυθμένας του σώζει σημάδια τοῦ τροχοῦ. Ἡ κοιλιά του εἶναι διογκωμένη χαμηλά, ἀμέσως μετὰ τὸ πόδι, στὴ συνέχεια στενεύει καὶ καταλήγει στὸ χεῖλος ποῦ ἔχει μιὰ ἐλαφριά κλίση πρὸς τὰ ἔξω.

1. Βλ. Σ. Δρούγου-Γ. Τουράτσογλου, ὅ.π., 125, πίν. 13.

Στὸ ἐξωτερικὸ λευκὸ Ἴζημα καλύπτει τὸ μαῦρο ἐπίχρισμα. Στὸ ἐσωτερικὸ σώζονται ὑπολείμματα ἀπὸ ὕλικό κόκκινου χρώματος. Ὑψ. 0,03 μ., διάμ. χείλους 0,02 μ., διάμ. κοιλίας 0,128 μ., διάμ. βάσης 0,018 μ.

Τὸν τύπο αὐτὸ ἔχει διαπραγματευτεῖ ἐξαντλητικὰ ὁ E. Sjöqvist στὸ AJA, LXIV; 1960, 78 κ.έ., πίν. 19-20, μὲ τὰ εὐρήματα τῆς Morgantina¹. Οἱ τέσσερις τύποι τοὺς ὁποίους ξεχωρίζει (1, 2, 3A-B, 4) καλύπτουν τὴ διάρκεια ἐνάμιση περίπου αἰῶνα (3ο καὶ α' μισὸ τοῦ 2ου αἰ.), χωρὶς ὅμως ἀνάλογη μορφικὴ καὶ χρονικὴ ἐξέλιξη. Τὰ ὀνομάζει ἀγγεῖα γιὰ φαρμακευτικὰ προϊόντα καὶ διακρίνει τὰ ἀγγεῖα τῶν τύπων 1 καὶ 2 σὰν ἀγγεῖα καθημερινῆς χρήσης, ἐνῶ αὐτὰ τοῦ τύπου 3 σὰν ἀγγεῖα μὲ ἀναθηματικὸ χαρακτήρα. Τὰ συνδέει μὲ τὴ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τῆς Δήμητρας καὶ τῆς Κόρης. Γιὰ τὸν τύπο 4 μὲ τὸν ὁποῖο πλησιάζει περισσότερο τὸ ἀγγεῖο τοῦ τάφου Δ' ἀναφέρει πὼς συναντᾶται «In both sacre and profane environments» καὶ πὼς «their basic shape with its many variations is that of an ointment bottle and more than that can hardly be said». Ἀπὸ τὰ εὐρήματα τῆς Morgantina κανένα δὲν εἶχε ταφικὴ χρήση. Ἀντίθετα ἀγγεῖα αὐτοῦ τοῦ τύπου βρέθηκαν κατὰ ζεῦγῃ στὴν Κόρινθο, σὲ τάφους τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς, πὺ δὲ πρέπει νὰ τονισθεῖ δὲν προχωροῦν μετὰ τὸ τέλος τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Πάντως γιὰ τὸ ἀγγεῖο τοῦ τάφου Δ' ἀξιοπρόσεκτο εἶναι καὶ τὸ κόκκινο ὕλικό, τοῦ ὁποῖου ὑπολείμματα σώζονται στὸ ἐσωτερικὸ του. Πιθανότατα πρόκειται γιὰ κάποια οὐσία καλλωπιστικῆ².

Πυξίδες³

1) (B.E. 289/1977). Πυξίδα ἀκέραια. Τὸ σῶμα ἀρχίζει μὲ βάση κωνικὴ πρὸς τὸ προφίλ παρουσιάζει ἕναν τροχίλο ἀνάμεσα σὲ δύο σπειρες. Στὴ συνέχεια ἀνεβαίνει πρὸς τὰ πάνω κωνικά, ἀλλὰ ἀντίστροφα πρὸς τὴ βάση καὶ καταλήγει σὲ στεφάνι πλ. 0,023 μ., ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ ἄκρο τοῦ ὁποῖου ὑψώνονται οἱ πλευρὲς τοῦ σώματος μὲ ἐλαφριά πρὸς τὰ μέσα κλίση. Ὑψ. 0,10 μ., διάμ. χείλους 0,068 μ., διάμ. βάσης 0,053 μ.

Τὸ πῶμα ἔχει πλευρὲς κάθετες καὶ θολωτὴ κάλυψη. Φέρει ἐπίσης στεφάνι ἀνάλογο μὲ αὐτὸ τοῦ σώματος. Εἶναι διακοσμημένο στὰ τοιχώματα καὶ στὸ στεφάνι μὲ γραπτὲς λευκὲς ταινίες καὶ χαράξεις. Ἡ θολωτὴ κορυφὴ

1. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ AJA μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ στὸ R. E d w a r d s, Corinth VII, Corinthian Hellenistic Pottery, Princeton 1975, 99 «Ointment-pots», καὶ στὴν «Hesperia» XVII (1948) πίν. LXIX, 4, ὅπου ὅμως τὰ παραδείγματα εἶναι μολύβδινα.

2. R. J. F o r b e s, Studies in Ancient Technology, III (1955), «Cosmetics and Perfumes in Antiquity», 40.

3. Ἡ πιὸ πρόσφατη διαπραγμάτευση τοῦ σχήματος καὶ ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ πάλι στὸ βιβλίο τῶν Σ. Δ ρ ο ῦ γ ο υ - Γ. Τ ο υ ρ ᾶ τ σ ο γ λ ο υ, ὁ.π., 140-148, σχ. 28-33.

του φέρει σύνθετο διακοσμητικό μοτίβο, που αποτελείται από μαστοειδή απόφυση στο κέντρο και δύο όμοκεντρους κύκλους στη συνέχεια, γύρω από τους οποίους εναλλάσσονται γραπτά λογχόσχημα φύλλα στο χρώμα της ὄχρας, ἀκολουθούμενα από τρεῖς λευκές στιγμές με ἐπάλληλα ὠόσχημα χαρακτά σχέδια, που στο κέντρο τους φέρουν ἐπίσης μιὰ γραπτή λευκή στιγμή¹. Ύψ. 0,088 μ., διάμ. χείλους 0,128 μ. Τόσο ὡς πρὸς τὸ σχῆμα της ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸ διακοσμητικὸ μοτίβο πλησιάζει πρὸς τὴν πυξίδα Π 1342 ἰὼν τάφων τῆς Βέροιας, τὴν ὁποία οἱ μελετητὲς χρονολογοῦν στὸ β’ τέταρτο τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

2) (Β.Ε. 262/1977) (σχ. 11, εἰκ. 11). Πυξίδα. Στὸ σῶμα τρία πόδια με παράσταση σφίγγας (τὰ δύο συμπληρωμένα) ἀνακρατοῦν στεφάνι, ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ ἄκρο τοῦ ὁποίου ὑψώνονται οἱ κάθετες πλευρὲς τοῦ σώματος. Γάνωμα πὺν κυμαίνεται ἀνάμεσα στὸ καστανὸ καὶ στὸ κεραμιδι καλύπτει τὸν ἀνοιχτὸ κόκκινο πηλὸ. Στὸ σωζόμενο πόδι ὑπολείμματα ἀπὸ ἰῶδες χρώμα. Ύψ. 0,132 μ., διάμ. χείλους 0,084 μ.

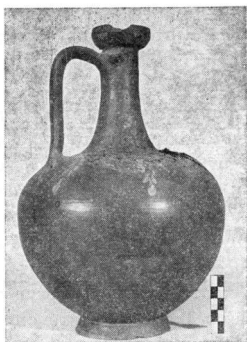
Τὸ πῶμα ἔχει τοιχώματα πὺν στὴν κάτω τους πλευρὰ ἀνοίγουν ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔξω καὶ θολωτὴ κάλυψη. Φέρει στεφάνι ἀνάλογο με αὐτὸ τοῦ σώματος. Γάνωμα καστανὸ ἀποτυχημένο καλύπτει τὸν κίτρινο πηλὸ². Πάνω στὸ γάνωμα ἔχει ἀποτεθεῖ ἡ διακόσμηση πὺν εἶναι: α) στὰ τοιχώματα: χαράξεις, γραπτὲς λευκὲς ταινίες καὶ γραπτὴ διπλὴ φυλλοστοιχία με ἐναλλαγὴ λευκῶν φύλλων καὶ φύλλων στὸ χρώμα τῆς ὄχρας, β) στὸ στεφάνι: γλωσσωτὸ κόσμημα στὸ χρώμα τῆς ὄχρας, καὶ γ) στὴ θολωτὴ κάλυψη: φυλλοστοιχία στὸ χρώμα τῆς ὄχρας καὶ ἀνάγλυφη πῆλινη προτομὴ, προσωρτημένη στὸ κέντρο της χωρὶς ὅμως ἰδιαιτέρα διαμορφωμένο Tondo. Παριστάνεται τὸ στήθος καὶ ὁ δεξιὸς ὤμος γυναικείας μορφῆς, ἴσως ἡ Ἀφροδίτη, τῆς ὁποίας τὸ κεφάλι στρέφει πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ καλύπτεται στὸ πίσω μέρος με καλύπτρα, πὺν φτάνει μέχρι τοὺς ὤμους. Ύψ. 0,13 μ., διάμ. χείλους 0,124 μ. Συνολικὸ ὕψ. 0,19 μ. Ἡ πυξίδα τοῦ τάφου Δ’ συγγενεὺει με τὶς πυξίδες τῆς Βέροιας Π 1208-1209 ὡς πρὸς τὸν ἀβαθὴ, ἐλλειψοειδὴ πυθμένα καὶ Π 1210 ὡς πρὸς τὸ περίγραμμα τοῦ πώματος, πὺν χρονολογοῦνται ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφεῖς, ὅπως καὶ ὅλα τὰ εὐρήματα ὑπὸ τὴν ταφὴ τοῦ κυρίως νεκρικοῦ θαλάμου τοῦ τάφου στὸ οἶκ. Σανόπουλου-Θεοδωρίδη, στὰ χρόνια ἀμέσως μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

1. Στους τάφους τῆς Βέροιας τὸ μοτίβο αὐτὸ με τὴ μεικτὴ τεχνικὴ πὺν ὀνομάζεται «στεφάνι ἀπὸ διαλυμένο κυμάτιο καὶ φύλλα» θεωρεῖται μακεδονικὸ, δ.π., 162.

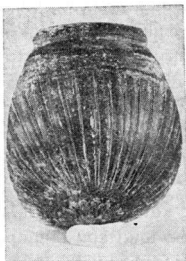
2. Ἡ διαφορὰ τοῦ χρώματος τοῦ πηλοῦ τοῦ σώματος (κόκκινος) καὶ τοῦ πώματος (κίτρινος) πιθανότατα προϋποθέτει πὺς ἀρχικὰ αὐτὰ τὰ δύο δὲν συνανῆκαν.

*Λάγνυος*¹

(B.E. 286/1977) (σχ. 12, εικ. 12). Λάγνυος ἀπολεπισμένη στην περιοχή τοῦ ὤμου καὶ σπασμένη σ' ἓνα τμήμα τοῦ χεῖλους. Ψηλὴ δακτυλιόσχημη βάση, κοιλία σφαιρική. Λαϊμός κυλινδρικός πού στενεύει πρὸς τὸ χεῖλος καὶ χωρίζεται ἀπὸ τὸν ὤμο μὲ ἓνα πλαστικό δακτυλίδι. Χεῖλος φαρδύτερο ἀπὸ τὸ λαϊμό, ἀρκετὰ ψηλὸ μὲ κυρτὸ προφίλ. Στὸ σημεῖο κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος, ὅπου ἀπολήγει ἡ λαβή, ἔχουν προστεθεῖ στὸ λαϊμό δύο πλαστικὲς ἀποφύσεις. Πηλὸς κόκκινος. Γάνωμα κεραμιδί. Ἐξί κλαδιὰ στὸ χρῶμα τῆς ὥχρας ξεκινοῦν ἀπὸ τὴ βάση τοῦ λαϊμοῦ καὶ ἀπλώνονται ἀκτινωτὰ στὸν ὤμο τοῦ ἀγγείου. Ὑψ. 0,252 μ., διάμ. χεῖλους 0,049 μ., διάμ. βάσης 0,083 μ.

Εἰκ. 12. Λάγνυος.

Εἰκ. 13. Μεγαρικὸς σκύφος.

Εἰκ. 14. Γυναικεῖο εἰδώλιο.

*Μεγαρικὸς σκύφος*²

(B.E. 303/1977) (εἰκ. 13). Τμήμα μεγαρικοῦ σκύφου πού σώζει τόσο τὴ βάση ὥς καὶ τὸ χεῖλος. Στὴ βάση δύο ἐπ'ἀλλήλοι πλαστικοὶ ρόδακες μὲ ὀκτῶ καὶ δεκαῆξι πέταλα πού περιβάλλονται ὑπὸ δύο ὁμόκεντρους δακτυλίους. Ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ ξεκινοῦν τὰ μακριὰ λογχόσχημα φύλλα μὲ ἀποτρογγυλευμένη ἄκρη πού διακοσμοῦν τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Μετὰ ἀκολου-

1. Γιά τὴν κατάταξη τοῦ ἀγγείου στὶς λάγνυες καὶ γενικὰ γιὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴ διακόσμηση: α) G. L e g o u x, *Lagynos*, Paris 1913. β) P h. B r u n e a u, *Tombes d'Argos*, BCH 94(1970) 513, εἰκ. 208, 209, χωρὶς ὅμως ἰδιαίτερα βοηθητικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ χρονολογικὴ ἐξέλιξη τοῦ σχήματος.

2. Βλ. H. T h o m p s o n, δ.π., 454, 456, 457, ὅπου δίνονται ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ τύπου, τόσο γιὰ τὸ σχῆμα ὥς καὶ γιὰ τὴ διακόσμηση.

θεϊζώνη, τῆς ὁποίας τὸ ἀνάγλυφο μοτίβο δὲν διακρίνεται, καὶ τέλος τὸ χεῖλος μὲ πλαστικὸ δακτυλίδι ἐξωτερικὰ καὶ αὐλάκωση ἐσωτερικὰ. Ἡ μορφὴ τοῦ χεῖλους, ποὺ θεωρεῖται ἰδιόμορφο καὶ στὸ ἀνάλογο παράδειγμα ἀπὸ τῆ Βέρροια¹, πρέπει νὰ εἶναι μιὰ τοπικὴ μακεδονικὴ δημιουργία. Πηλὸς γκρίζος, γάνωμα μαῦρο κακῆς ποιότητος. Ψ. σωζ. 0,078 μ.

Ὅστρακα

- 1) Βάση μυροδοχείου μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ ποδιοῦ. Προχειροφτιαγμένη. Διάρρητη μέχρι τὸν πυθμένα. Σωζ. ὕψ. 0,022 μ., διάμ. 0,033 μ.
- 2) Στόμιο ἀπὸ μικρὸ ἀβαθὲς σκυφίδιο.
- 3) Ὅστρακα ἀπὸ πινάκιο.
- 4) Λαιμὸς μυροδοχείου ὕψ. 0,057 μ.
- 5) Τμῆμα κοιλιᾶς μυροδοχείου.

Πήλινο κουμπι

Διάμ. 0,023 μ.

Εἰδώλια

Ὅλα τὰ εὑρήματα αὐτῆς τῆς κατηγορίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀριθμ. 4, βρέθηκαν στὴν ἐπίχωση τοῦ δρόμου τοῦ τάφου. Εἶναι ἀποσπασματικά, ὅχι ἀξιόλογα δείγματα τοῦ σημαντικοῦ κοροπλαστικοῦ ἐργαστηρίου, ποὺ μὲ τὶς πρόσφατες ἀνασκαφὲς ἐντοπίστηκε στὴν Πέλλα.

1) (B.E. 309/1977) (εἰκ. 14). Πήλινο γυναικεῖο εἰδῶλιο. Ἐχουν σπᾶσει καὶ λείπουν τὸ κεφάλι, τμῆμα τῆς βάσης καὶ τμῆμα τοῦ πίσω μέρους. Ἡ μορφὴ παριστάνεται πάνω σὲ ψηλὴ βάση μὲ στάσιμο σκέλος τὸ ἀριστερὸ καὶ ἄνετο τὸ δεξιόν, ποὺ κατευθύνεται ἐλαφρῶς πρὸς τὰ πίσω καὶ πλάγια. Φορᾷ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο. Διακρίνονται οἱ κάθετες πτυχὲς τοῦ χιτῶνα μόνον στὸ κάτω μέρος. Τὸ ἱμάτιο εἶναι τυλιγμένο γύρω ἀπὸ τὸν κορμὸ καὶ καλύπτει ἀκόμη καὶ τὰ χέρια ποὺ τὸ συγκρατοῦν. τὸ ἀριστερὸ στὴ μέση καὶ τὸ δεξιὸ χαμηλωμένο στὴν κοιλιᾷ².

Οἱ πτυχὲς τοῦ ἱματίου εἶναι πολὺ σχηματοποιημένες, πιθανότατα γιὰ τὸ εἰδῶλιο προέρχεται ἀπὸ μήτρα ποὺ ἔχει φθαρεῖ ἀπὸ τὴ συνεχὴ χρῆση. Ἡ πίσω πλευρὰ τὸν εἶναι ἀδιαμόρφωτη, μὲ ὅπῃ ὀπτήσεως σχεδὸν ἐλλειψοειδῆ. Πηλὸς κόκκινος ἐξωτερικὰ, γκρίζος στὸ μέσο. Ψψ. 0,125 μ. Ὁ τύπος εἶναι πολὺ διαδεδομένος στὴν Πέλλα. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ τὸ παράδειγμα

1. Βλ. Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, δ.π., 150.

2. Γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἔχει φορεθεῖ τὸ ἱμάτιο βλ. M. Bieber, *Ancient Costumes*, New York 1977, πίν. 564.

τοῦ τάφου Δ' ἔχουν βρεθεῖ ἄλλα τοῦ ἴδιου τύπου καὶ διαφορετικῶν διαστάσεων σὲ ἓνα διπλὰνὸ θαλαμῶτὸ τάφο, τὸ Γ'. Μὲ τὰ παραδείγματα τοῦ τάφου Γ' μπορούμε νὰ ἔχουμε πλήρη τὴν εἰκόνα τοῦ τύπου καὶ νὰ δεχθοῦμε πῶς καὶ στὸ δικό μας εἰδῶλιο τὸ ἱμάτιο ἀνέβαινε ψηλὰ καὶ κάλυπτε τὸ κεφάλι. Οὐσιαστικά ὁ τύπος ἀνήκει στὴν παράδοση τοῦ «Tanagra style», ὅπως αὐτὸ ἐξελίχθηκε στὴν ὕστερη ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ¹. Σύγχρονο παράδειγμα ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ οἴκ. Θώμογλου στὴ Βέροια² ταιριάζει στὴν ἐνδυμασία μὲ τὸ εἰδῶλιο τοῦ τάφου Δ', διαφέρει ὅμως στὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς καὶ στὸ δὲν ἔχει βάση.

2. (B.E. 310/1977). Τμῆμα πήλινου εἰδωλίου τοῦ ἴδιου τύπου μὲ τὸ προηγούμενο. Σ' αὐτὸ διακρίνεται πιδ ἔντονα ἡ παρυφὴ τοῦ ἱματίου ποὺ καλύπτοντας τὸ κεφάλι περνᾷ ἔμπρὸς ἀπὸ τὸ λαιμὸ καὶ συγκρατεῖται μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι.

3. (B.E. 306/1977). Τμῆμα βάσης, πιθανότατα ἀπὸ εἰδῶλιο τοῦ ἴδιου τύπου μὲ τὰ 1 καὶ 2. Σῶζεται τὸ ἔμπρὸς μέρος τῆς βάσης, τὸ δεξιὸ ἄκρο πόδι τῆς μορφῆς καὶ ἡ παρυφὴ τοῦ χιτῶνα. Ψ. 0,062 μ. Γιὰ τὴ μορφή τῆς βάσης μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ: D. B. Thompson. *The Terracotta figurines of the Hellenistic period*, Princeton 1963, 17, ὅπου οἱ ψηλὲς ἑλλειψοειδεῖς βάσεις θεωροῦνται χαρακτηριστικὲς γιὰ τὴν ὕστερη ἑλληνιστικὴ καὶ πρόιμη ρωμαϊκὴ περίοδο. «Ὁμοία ἡ βάση 168 τοῦ καταλόγου τῆς Thompson ταιριάζει μὲ αὐτὴ τοῦ τάφου Δ' (Base and style of Late Second to First Century B.C.).

4. (B.E. 311/1977). Τμῆμα πήλινου εἰδωλίου. Σῶζεται ἡ δεξιὰ πλευρὰ τῆς μορφῆς ἀπὸ τὴ μέση ὡς τὸ λαιμὸ. Φορᾷ χλαμύδα ποὺ πορπώνεται στὸ δεξιὸ ὄμο ἀφήνοντας γυμνὸ τὸ βραχίονα, ὅπου μπορεῖ κανεὶς νὰ διακρίνει τὴ χειρίδα τοῦ χιτῶνα. Πηλὸς κόκκινος ἐξωτερικά, μαῦρος ἐσωτερικά. Ψ. 0,055 μ.

5. (B.E. 308/1977). Τμῆμα πήλινου εἰδωλίου. Σῶζεται ἡ ἀριστερὴ πλευρὰ μορφῆς πάνω σὲ βάση, μέχρι τὸ στῆθος καὶ τὸν ἀριστερὸ ὄμο. Τὸ ἀριστερὸ πόδι τῆς μορφῆς πηγαίνει πρὸς τὰ πίσω καὶ οἱ πτυχεῖς τοῦ χιτῶνα πέφτουν κάτω ἀπὸ τὸν ὄμο καὶ ἀνοίγουν πρὸς τὰ κάτω. Πηλὸς κόκκινος ἐξωτερικά, μαῦρος ἐσωτερικά. Ψ. 0,092 μ.

6. Τμῆμα πίσω πλευρᾶς εἰδωλίου μὲ ὑπολείμματα λευκοῦ χρώματος. Πηλὸς κόκκινος ἐξωτερικά, μαῦρος ἐσωτερικά. Ψ. 0,077 μ.

7. Τμῆμα βάσης εἰδωλίου, ὕψ. 0,036 μ. Πηλὸς κόκκινος ἐξωτερικά, μαῦρος ἐσωτερικά.

8. Πόδι αἰλουροειδοῦς. Πηλὸς γκριζός. Μῆκος 0,065 μ. Γιὰ ἀνάλογο

1. R. A. Higgins, *Greek Terracottas*, London 1927, 99 «The Late Hellenistic Style».

2. Βλ. Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, δ.π., 65, Π 1499, πίν. 32.

παράδειγμα A. Laumonier, *Les figurines de terre cuite*, Delos XXIII, αρ. 1329, 278, αρ. 1329, πίν. 99.

9. Πήλινο ειδώλιο περιστεριοῦ, τοῦ ὁποίου ἔχουν σπάσει τὰ φτερά. Πηλὸς κόκκινος. “Υψ. 0,02¹.

Μετάλλινα

Σιδερένια

1. (B.E. 318/1977). Σιδερένια πόρπη, τῆς ὁποίας ἔχει σπάσει ἐλατήριο καὶ ἡ περόνη. Μῆκ. 0,069 μ., πλάτ. μέγιστο 0,011 μ. Γιὰ τὸν τύπο μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ στὸν Blikenberg², ὅπου θεωρεῖται τύπος εἰσαγμένος ἀπὸ τὴ βόρεια βαλκανικὴ χερσόνησο, καὶ στὸν Truhelka³, πού τὸν χρονολογεῖ στὴ μέση περίοδο «La tene» 250-100 π.Χ. Πόρπη τοῦ ἴδιου τύπου, μεταγενέστερη ὅμως, ἔχει βρεθεῖ στὸ λεγόμενο μακεδονικὸ τάφο τοῦ Καλλίου⁴. Πιὸ πρόσφατη παραπομπὴ στὸ ἄρθρο τοῦ Rolley⁵, ὅπου οἱ πόρπες αὐτῆς τῆς μορφῆς θεωροῦνται ἱλλυρικῆς καταγωγῆς. Στὸ ἴδιο ἄρθρο ὑπάρχουν καὶ οἱ τελευταῖες ἀπόψεις γιὰ τὴν παρουσία τέτοιων βαρβαρικῶν ἀντικειμένων στὸν ἐλληνικὸ χῶρο.

2. (B.E. 319/1977). Σιδερένια τετράγωνη κλειδαριά, ξύλινου κιβωτιδίου, τοῦ ὁποίου ὑπολείμματα σώζονται στὸ πίσω μέρος τῆς κλειδαριάς.

Στὶς τέσσερις γωνίες τῆς διατηροῦνται 14 καρφιὰ προσαρμογῆς. Τρία ἀνοίγματα σχετίζονται μὲ τὴν ἀσφάλεια τῆς κλειδαριάς. Στὸ ἓνα σώζεται καὶ τὸ κλειδί, δηλ. ἓνας δακτύλιος, πού στὸ πίσω μέρος τοῦ ἔχουν προσαρτηθεῖ πέντε μακρόστενα κυλινδρικὰ στελέχη.

‘Η κλειδαριά εἶναι λακωνικοῦ τύπου⁶. ‘Ανάλογες ἔχουν σωθεῖ καὶ στοὺς τάφους τῆς Βέροιας⁷. Τὰ ξύλινα κιβωτιδιά τους πρέπει νὰ περιεῖχαν κατὰ τοὺς μελετητὲς «πολύτιμα, ἀλλὰ ἀπὸ φθαρτὴ ὕλη, δῶρα ἢ ἀτομικὰ εἶδη (ὕφασματα)».

3. (B.E. 315/1977) (εἰκ. 15). Ψαλίδι σιδερένιο. ‘Αποτελεῖται ἀπὸ δύο στελέχη πού στὸ ἓνα τους ἄκρο γωνιάζουν σὲ ὀρθή γωνία καὶ ἐνάνονται. Στὸ ἄλλο ἄκρο πλαταίνουν καὶ δημιουργοῦν τὶς λεπίδες τοῦ ψαλιδιοῦ μὲ τὴ μία πλευρὰ εὐθεῖα καὶ τὴν ἄλλη λοξή. Μῆκος 0,10 μ⁸.

1. Bl. D. Thompson, ὁ.π., 141, αρ. 289, 290.

2. Chr. Blinkenberg, *Fibules grecques et orientales*, Kobenhavn 1926, 15, εἰκ. 2.

3. M. Truhelka, W. MB XII (1912) 23 κ.ε.

4. Β. Πετράκου, ΑΔ 27 (1972), Χρονικά, 378, πίν. 319 α.

5. C. I. Rolley, BCH Suppl. IV (1977) 445, φωτ. 7, 9.

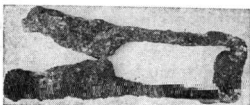
6. D. M. Robinson, *Olynthus VIII*, 262.

7. Βλ. Σ. Δρούγου-Γ. Τουράτσογλου, ὁ.π., 79, αρ. M977 καὶ 179, σχέδ. 48, πίν. 54.

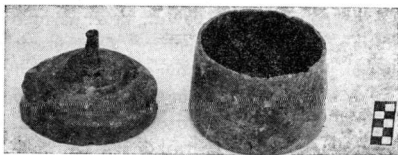
8. Γιὰ τὴ χρῆση ψαλιδιοῦ σὰν νεκρικοῦ κτερίσματος καὶ μάλιστα σὲ τάφο γυναικεῖο βλ. ‘Αλ. Δάφφ-Α. Νικονάνου, ‘Ελληνιστικὸς τάφος τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου τῆς

4. (B.E. 316/1977). α) Συγκολλημένη σιδερένια στλεγγίδα, πολύ ὀξειδωμένη. Ἡ λεπίδα της εἶναι κοίλη. Ἡ λαβὴ στὸ ἔμπρὸς μέρος ἔχει διατομὴ σὲ σχῆμα Π, ἐνῶ στὸ πίσω σχῆμα ἀμβλείας γωνίας καὶ τελειώνει μὲ μία φυλλόσχημη ἀπόληξη. Μήκ. 0,215 μ.

(B.E. 317/1977). β) Συγκολλημένη σιδερένια στλεγγίδα. Ἡ λεπίδα εἶναι κοίλη. Ἡ λαβὴ ἔχει ὀρθογώνια διατομὴ καὶ ἐνώνεται σχεδὸν τελείως μὲ τὸ ἔμπρὸς μέρος. Μήκ. 0,21 μ.¹.

Εἰκ. 15. Σιδερένιο ψαλίδι.

Εἰκ. 16. Μολύβδινη πυξίδα ἀρ. 2.

5. (B.E. 320/1977). Σιδερένια αἰχμὴ ὀρθογώνιας διατομῆς πολὺ ὀξειδωμένη. Μήκ. 0,102 μ.

Μολύβδινα (μολύβδινες πυξίδες)

1. (B.E. 304/1977). Μολύβδινη πυξίδα μὲ τὸ πῶμα της, συμπληρωμένη. Τὸ σῶμα ἔχει ἐπίπεδο πυθμένα καὶ πλευρὲς ποὺ συγκλίνουν ἐλαφρὰ πρὸς τὰ μέσα. Ἐχει διαστάσεις: ὕψ. 0,03 μ., διάμ. χεῖλους 0,014 μ., διάμ. πυθμένα 0,045 μ. Τὸ πῶμα στὴν ὀριζόντια ἐπάνω ἐπιφάνεια φέρει κυκλικὸ αὐλάκι. Οἱ πλευρὲς του, μικροῦ ὕψους, ἀνοίγουν ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔξω. Ἐχει διαστάσεις: ὕψ. 0,01 μ., διάμ. 0,046 μ. Συνολικὸ ὕψος πυξίδας 0,035 μ.

2. (B.E. 305/1977) (εἰκ. 16). Μολύβδινη πυξίδα μὲ τὸ πῶμα της. Τὸ σῶμα της ἔχει ἐπίπεδο πυθμένα μὲ πλευρὲς ποὺ συγκλίνουν πρὸς τὰ μέσα. Ἐχει διαστάσεις: ὕψ. 0,046 μ., διάμ. χεῖλους 0,065 μ., διάμ. πυθμένα 0,07 μ.

Τὸ πῶμα ἔχει πλευρὲς μὲ ἐλαφρὰ κοῖλο προφίλ καὶ κορυφὴ διακοσμημένη μὲ δύο ὁμόκεντρος κύκλους (ὁ δεῦτερος ἔχει μικρότερη διάμετρο, βρίσκεται ἐπάνω στὸν πρῶτο καὶ στὸ κέντρο του φέρει στέλεχος σὰν λαβή). Ἐχει ὕψος 0,45 μ., διάμ. χεῖλους 0,071 μ.

Βεργίνας, «Μακεδονικά» 9 (1969) 234-236, καὶ Σ. Δροῦγου-Γ. Τουράτσογλου, δ.π., 180.

1. Γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ σχήματος τῆς στλεγγίδας καὶ ἰδιαίτερα τῶν λαβῶν βλ. τὸ παλιὸ βιβλίο τῆς G. M. A. Richter, Greek, Etruscan and Roman Bronzes, 1915, 292.

Ἐπίσης Σ. Δροῦγου-Γ. Τουράτσογλου, 69 (M 949 μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία) καὶ 179, πίν. 44 καὶ 54.

3. Δύο τμήματα τρίτης μολύβδινης πυξίδας. Διάμ. χείλους 0,055 μ. Πυξίδες με παρόμοιο σχῆμα σὰν ἀγγεῖα τουαλέτας ἢ σὰν ἀγγεῖα ἀναθηματικοῦ περιεχομένου ἔχουν βρεθεῖ σὲ τάφους τῆς Δήλου, τῆς Ἀλεξάνδρειας, τῆς Κύπρου, τῆς Λευκάδας¹. Στὴν περιοχὴ τῆς Μακεδονίας πυξίδες μολύβδινες ἀναφέρονται ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴ Βέροια². Ἀγγεῖα με παρόμοιο σχῆμα καὶ λατρευτικὴ χρῆση ἀναφέρονται ἀπὸ τὸ Γ. Ι. Δεσπίνη (Ἀνδριάς ἱερείας ἐκ Μεσσήνης, Χαριστήριον εἰς Α. Κ. Ὁρλάνδον, τόμ. Β', 220-238), ὅπου καὶ ταυτίζονται με τὶς λιβανωτρίδες ἢ λιβανωτίδες, ποὺ ἀναφέρονται σὲ καταλόγους ἱερειῶν. Στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια μεγάλες μολύβδινες πυξίδες χρησιμοποιοῦνται σὰν νεκρικὲς κάλπες.

Χάλκινα

1. Χάλκινος δακτύλιος, διάμ. 0,02 μ. Βρέθηκε μαζί με ὀργανικὸ ὑλικό, ἴσως ὑπολείμματα ὁστοῦ.

2. Σπασμένο ἔλασμα με ὀπὴ γιὰ μικρὰ χάλκινα καρφιά. "Υψ. 0,02 μ. Πρέπει νὰ χρησίμευε σὰν ἐπένδυση ξύλινου κιβωτιδίου.

Μικρὴ χάλκινη λαβὴ ἀπὸ σύρμα σὲ σχῆμα Ω. Ἐχει ὕψος 0,02 μ. καὶ ἄνοιγμα 0,018 μ. Βρέθηκε κοντὰ στὸ προηγούμενο ἔλασμα. Γιὰ παρόμοια λαβὴ βλ. Ι. Βοκοτοπούλου, Ὁδηγὸς Μουσείου Ἰωαννίνων, Ἀθήναι 1973, 70, ἢ λαβὴ με τὸν ἀριθμὸ 587 στὴν προθήκη 18 τῆς αἵθουσας Α ἔχει σχεδὸν τὶς ἴδιες διαστάσεις με αὐτὴ τοῦ τάφου Δ'.

Χρυσά

1. (Β.Ε. 314/1977) (εἰκ. 17). Λογχόσχημα φύλλα δύο τύπων: Ὁ ἓνας μήκ. 0,03 μ. φέρει στὴν πλατιὰ πλευρὰ τοῦ ἄνοιγμα ἀπ' ὅπου περνὰ χρυσὸ στέλεχος ἀναδιπλωμένο στὸ ἐλεύθερο ἄκρο τοῦ γιὰ προσάρτηση.

Ὁ δεύτερος με τὸ ἴδιο μήκος ἔχει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο σχῆμα. Καὶ οἱ δύο τύποι φέρουν χαρακτὲς τὶς νευρώσεις. Βρέθηκαν τόσο στὴν ἀνατολικὴ ὅσο καὶ στὴ δυτικὴ κλίνη τοῦ θαλάμου στὴν περιοχὴ τοῦ κρανίου. Ἴσως ἦταν προσαρτημένα σὲ κάποιο κάλυμμα τοῦ κεφαλίου, ἀφοῦ δὲν βρέθηκε ἄλλο στέλεχος γιὰ στεφάνι. Ἀνάλογο παράδειγμα χρήσης μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ σὲ μεταγενέστερη ταφὴ ρωμαϊκῶν χρόνων στὴν Ἀθήνα³.

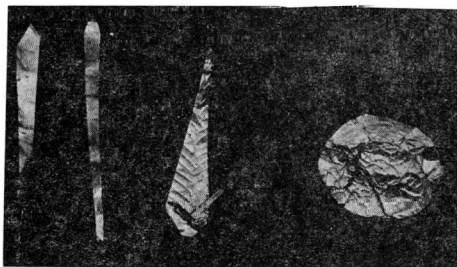
1 W. Deonna, Le mobilier delien, Delos XVIII, 237. E. Breccia, La necropoli di Sciatbi, Catalogue général du Musée Alexandrie, 174, no. 564. Cesnola, Salamina, 67, πίν. 6, ἀρ. 13, 15. Κ. Κώστογλου, ΑΔ 25 (1970), Χρονικά Β2, 331, πίν. 280α.

2 Φ. Πέτσας, ΑΔ 22 (1967), Χρονικά Β2, 391 (μαζί με νόμισμα Φιλίππου Ε'). Σ. Δρούγου-Γ. Τουράτσογλου, ὁ.π., 3^ο, πίν. 14.

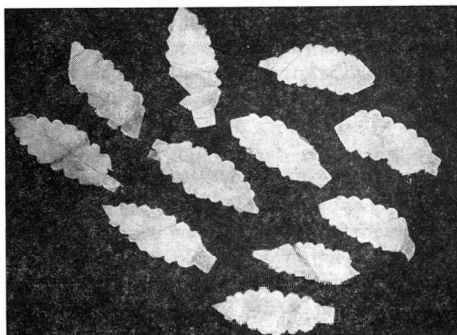
3 T. Leslie Shear, Excavations in the Athenian Agora, AJA LIV (36) 203, εἰκ. 25.

2. (B.E. 314a/1977) (εἰκ. 17). Χρυσή δανάκη, διάμ. 0,016 μ. Βρέθηκε στην περιοχή τοῦ κρανίου τοῦ νεκροῦ τῆς δυτικῆς κλίνης τοῦ θαλάμου¹.

3. (B.E. 314β/1977) (εἰκ. 18). 11 χρυσὰ φύλλα βελανιδιάς μὲ ἐγχάρακτες

Εἰκ. 17. Λογχόσχημα χρυσὰ φύλλα. Χρυσή δανάκη.

Εἰκ. 18. Χρυσὰ φύλλα βελανιδιάς.

νευρώσεις, διαστάσεων: μήκ. 0,04 μ., πλ. 0,015 μ. Βρέθηκαν στὴ νεκρική κάλπη τῆς δυτικῆς κλίνης τοῦ προθαλάμου. Ὁ τρόπος κατασκευῆς τους περιγράφεται σὲ σύγχρονα εὑρήματα ἀπὸ τὴν Πάτρα². Ὁ ἴδιος τρόπος κατασκευῆς πρέπει νὰ χρησιμοποιήθηκε καὶ γιὰ τὰ λογχόσχημα φύλλα.

1. Ἔργον ΑΕ 1957, Ἀμφίπολις, 39, εἰκ. 41.

2. H. Comfort, A Hoard of Greek Jewellery, AJA LIV (1950) 121 κ.ε.

Χρονολόγηση-Συμπέρασμα

Ὁ τάφος Δ' εἶναι οἰκογενειακὸς μὲ συνεχὴ χρήση σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Τὰ εὐρήματά του, ἀπλὰ καὶ φτωχικὰ σὲ σχέση μετὰ τὰ εὐρήματα πολλῶν ἄλλων τάφων, φωτίζουν ὥστόσο μία ἀκόμη πλευρὰ τοῦ μακεδονικοῦ κόσμου. Χρονολογοῦνται τὰ περισσότερα μετὰ τὰ μέσα καὶ πρὸς τὸ τέλος τοῦ αἵωνα καὶ κάνουν φανερὸ ὅτι ἡ ζωὴ στὴν Πέλλα συνεχίζεται χωρὶς διακοπὴ καὶ μετὰ τὴν «καταστροφὴν» τοῦ 168 π.Χ., γεγονὸς πού τεκμηριώνεται τόσο ἀπὸ τίς φιλολογικὰς πηγὰς ὅσο καὶ ἀπὸ τίς πρῶτες ἀρχαιολογικὰς ἐρευνες: Ἡ Δ. Παπακωνσταντίνου-Διαμαντοπούλου, Πέλλα I, Ἱστορικὴ Ἑπισκόπησις καὶ Μαρτυρίαι, ἐν Ἀθήναις 1971, 90, σημειώνει: «τὰ περὶ τὴν καταστροφὴν ὄθεν τῆς πόλεως παραμένουν ἄγνωστα, διότι καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ χωρίον XLIV 45. 4-5 τοῦ Λιβίου, ὅπου γίνεται λόγος περὶ παραδόσεως τῆς πόλεως, οὐδὲν ἀναφέρεται περὶ λεηλασίας αὐτῆς», καὶ ὁ Χ. Μακαρόνας, Ἀνασκαφαὶ Πέλλης, Α.Δ. 1960, Κείμενον, σελ. 81, παρατηρεῖ: «Ἐκ τῶν εὐρημάτων, μάλιστα δὲ ἐκ τῶν ὀξυπυθμένων ἀμφορέων κ.λ.π. ἀγγείων, τεκμαίρεται ὅτι αἱ οἰκίαι τοῦ τετραγώνου τούτου κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα, ἤτοι καὶ μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Μακεδονίας ὑπὸ τῶν Ρωμαίων»¹.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

1. Ἀνάλογα καὶ στοῦ Ph. Petsas, Pella, Alexander the Great's Capital, Thessaloniki 1978, 45, 82, 136.

SUMMARY

Anastasia Chrisostomou, The Rock-cut Chamber Tomb D in Pella

The rock-cut chamber tomb D was discovered in the area east of ancient Pella, in October 1977, during the construction of an enormous water pipe from Aravissos to Thessaloniki. According to the known typology of the subterranean tombs, it has an antechamber and chamber, both in the same direction, from N-S, and a long «dromos» in front of a simple, without façade, entrance. Inside the tomb, there were found klinai, cut into the rock, two in the antechamber and three in the chamber. Iron nails and, in two cases, pieces of wood, prove that the bodies were laid on wooden biers. Cremated bone was gathered in the northern corner of the two klinai of the antechamber. The placement of the offerings beside the head and the feet of the dead, indicates certain identity in burial customs to those observed in other parts of Greece as in Veroia, Corinth, Pylos, etc. The grave goods consisted mainly of ceramic vessels (lamps, unguentaria, amphoras, pyxides, a plate, a megarian bowl, etc.) metal objects (gold leaves, lead pyxides) and various other objects. The offerings can be dated in the 2nd century B.C., namely after the middle of the century, and indicate that the city of Pella though in a poor and deteriorating condition, continued to live after the Roman destruction of 168 B.C.